

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ RAPORU

2025

Ankara

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	5
A) DOĞU TÜRKİSTAN'DA HAK İHLALLERİ.....	6
1) Genel Olarak.....	6
2) Doğu Türkistan'da Çocuk Hakları İhlalleri.....	10
3.1. Çocuk İşçiliği.....	16
3.2. Çocuk İşçiliği ile İlgili Mevzuat	18
3.2.1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.....	18
3.2.2. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ...	18
3.2.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi	18
3.2.4. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol	19
3.2.5. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol.....	19
3.2.6. Avrupa Sosyal Şartı.....	19
3.2.7. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	19
3.2.8. Uluslararası Çalışma Örgütü 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi	20
3.2.9. Uluslararası Çalışma Örgütü En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı Acil Eylem Sözleşmesi (1999)	21
3.3. Doğu Türkistan'da Çocuk İşçiliği.....	21
Doğu Türkistan'da Çocuk İşçiliğine Örnek.....	29

B) BÖLGEDE İŞLENEN SUÇLAR	31
1) Uyurlu Müslümanlara Uygulanan Soykırım Suçu	31
2) Uyurlu Çocukların Zorunlu Çalışması İnsanlığa Karşı Suçlar -Kölelik	35
C) SONUÇ VE ÖNERİLER	37
Çin Halk Cumhuriyeti.....	38
Birleşmiş Milletler (BM).....	38
Avrupa Parlamentosu	39
Devletler	39
Uluslararası Kuruluşlar	40
Eğitim Müesseseleri	40
Sivil Toplum Örgütleri.....	41
İslam İş Birliği Teşkilatı	41
Şirketler	41
Bireyler	41
KAYNAKÇA.....	42

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ RAPORU

GİRİŞ

1949 tarihinden bu yana, kesintisiz Çin işgalinde bulunan Doğu Türkistan, insan haklarının her zaman ihlâl edildiği ve adaletin asla olmadığı bir coğrafyadır. Zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip oluşu, içinde tarihî İpek Yolu'nun en önemli güzergâhlarını bulundurması ve Çin'in Batı'ya açılan kapısı konumunda olması onu jeo-ekonomik ve jeo-stratejik açıdan önemli kılmaktadır. Dolayısıyla Doğu Türkistan 76 yıldan beri Çin'in yok etme politikalarının merkezi durumundadır¹.

Bu raporun amacı genelde Çin'de özelde de Doğu Türkistan bölgesindeki çocukların işçiliği ve zorla çalıştırılmalarını gündeme taşımak, kamuoyunu konuyla ilgili olarak bilgilendirmek ve farkındalık oluşturmaktır.

Raporun ilk bölümünde Doğu Türkistan halkının yaşadığı hak ihlalleri önce genel olarak sonra çocuk işçiliği özelinde incelenmekte, ikinci bölümde Çin Devleti'nin uluslararası hukuka göre suç olarak belirlenen soykırım ve insanlığa karşı suçlar oluşturan fiilleri belirtilmekte, son bölümde ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'a özgü bir Türk halkı grubu olan Uygurların anavatanındaki insanların maruz kaldığı hak ihlalleri uluslararası kuruluşlarca tespit edilmiş ve konuyla ilgili birçok rapor hazırlanmıştır. Milyonlarca Uygur ve diğer Türk ve/veya çoğunluğu Müslüman olan etnik gruplar, etnik ve dini kimlikleri temelinde toplama kamplarında tutulmakta ve yüz binlercesi Çin genelinde zorunlu çalışma programlarında çalıştırılmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin özellikle azınlık bölgelerindeki çocukları zorla fabrikalarda ve tarım alanlarında çalıştırdığı yapılan araştırmalar neticesinde tespit edilmiş ve belgelenmiştir.

Bu rapor, konuyla ilgili yapılan incelemeleri, araştırmaları, yazılan raporları ve tespitleri derleyip kamuoyunu bilgilendirmek, konuya dikkat çekmek ve meselenin çözümüne katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır.

¹ Yetim Vakfı, Doğu Türkistan Çocukları İnsani Durum Raporu.

A | DOĞU TÜRKİSTAN'DA HAK İHLALLERİ

1) Genel Olarak

Çin, uzun yıllardır asimilasyon ve yıldırma politikaları yürüttüğü Doğu Türkistan'ı tüm dünya gündeminden saklamakta, yüzyıllardır bu topraklarda yaşayan Müslüman Uygurları her türlü hak ihlaline maruz bırakmaktadır².

Günümüzde Çin'in Uygur Türklerine yönelik uygulamaları, klasik soykırım tanımını aşan özellikler barındırmaktadır. Ekonomik olarak önemli bir bölgede yer alan Doğu Türkistan, coğrafi şartları, zengin doğal kaynakları ve bulunduğu konum itibarıyla Çin'in en stratejik bölgelerinden biridir. Komünist Çin yönetimi, Uygur Türklerinin kendilerine has millî ve kültürel özellikleri yanı sıra Müslüman kimlikliklerine olan bağlılıklarını kendisi

için tehdit olarak algılamakta ve bu durumu değiştirmek için çocuk yaşlı demeden bütün Uygurlara etnik soykırım uygulamaktadır.

Mao'nun 1958-1962 Büyük Atılım ve 1966-1976 Kültür Devrimi süreçlerinden sonra 2017 Nisan'ından itibaren yaklaşık 1.200 toplama kampı açılmış ve 3.000.000'dan fazla Doğu Türkistanlı, haklarında hiçbir hukukî işlem yapılmaksızın bu kamplara götürülmüştür. Bir pusula ya da çadıra sahip olmayı bile kamplara alınmak için yeterli sebep olarak gören Çin, kamplarda insan onurunu ve haklarını hiçe saymakta, işkence, tecavüz, organ ticareti, köle işçilik vb. soykırım suçlarını işlemektedir.

² Murat Yılmaz, Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım, 2020.

Çin Komünist Partisi yönetimindeki Çin hükümetinin Doğu Türkistan’da gerçekleştirdiği birçok hak ihlali bulunmaktadır ve bu ihlallerin büyük bir kısmı belgelerle kanıtlanmış durumdadır. Söz konusu ihlaller şu ana başlıklar altında verilebilir:

- Çin Komünist Partisi yönetimince sözde eğitim kampları adıyla anılan ancak içerisinde her türlü asimilasyon ve işkence faaliyetinin gerçekleştirildiği toplama kamplarındaki ihlaller,
- Uygurlara yönelik zorla yerinden etme ve nüfus mühendisliği yoluyla Doğu Türkistan’ı Çinileştirme faaliyetleri,
- Uygurların Çin’in farklı bölgelerine gönderilerek fabrikalarda zorla çalıştırılması,
- Doğu Türkistan’da gerçekleştirilen dinî ve kültürel asimilasyon faaliyetleri,
- Bölgedeki Uygur ve diğer Müslüman ve Türk kökenli halkların dilini, dinini, kültürünü asimile etmeyi amaçlayan faaliyetler.

Bölgedeki hükümet yetkililerinin “Aile Olmak” gibi projeler kapsamında, Han Çinlileri Uygurların evlerinde onlarla beraber yaşamaya teşvik etmesi -ve başka benzer uygulamalar- hem özel hayatın gizliliği hakkının ihlal edilmesine hem de Uygurların evlerine yerleşen bu Han Çinliler vasıtasıyla fişlenmesine sebep olmaktadır. Sözde “etnik birliğin desteklenmesi” amacıyla gerçekleştirilen bu uygulamalarla Çin Komünist Partisi yönetimi Uygurları farklı bir millet olarak görmediğini; dillerine, inançlarına ve kültürlerine saygı duymadığını da deklare etmiş olmaktadır. Ayrıca birçok etnisite, dil ve inanca sahip

insanı barındıran Çin gibi büyük bir ülkenin etnik birlik gibi uygulamalardan söz etmesi, açık bir asimilasyon niyeti içerisinde olduğunun göstergesi olarak görülmelidir.

Doğu Türkistan’da yaşanan insan hakları ihlalleri, Çin resmî kaynaklarından sızan belgeler, uydu görüntüleri ve mağdur ifadeleri gibi kanıtlarla belgelenmiş durumdadır. Son yıllarda, bu ihlaller, Çin Komünist Partisi yönetimince “üç bela” olarak anılan “etnik ayrılcılık, dinî aşırılıkçılık ve şiddet içeren terörizm” le savaşıma bahaneleriyle uygulanan hükümet politikaları aracılığıyla artış eğilimindedir³.

Bu politikalardan en fazla etkilenen her zamanki gibi kadınlar ve çocuklardır. Kadınlar, uzun yıllardan beri sistematik kürtaj ve doğum kontrolüne maruz kalmakta; çocuklar ise nükleer denemelerden dolayı sakat doğmaktadır. İki çocuktan sonra bütün hamilelikler “kota dışı” kabul edilip kürtajla alınmaktadır. Kota dışı doğum yapmanın cezası ya para ödemek ya da toplama kampına gönderilmektir. Bazen her ikisi bir arada yapılmaktadır. 2015-2018 yılları arasında doğurganlık %84 oranında azalmıştır.

Çin hükümeti ilk etapta vatanseverlik ve parti sadakatini sağlamak adına bazı düzenlemeler yapmış ve “aşırılık yanlısı” olarak hedef gösterdiği Doğu Türkistalı Uygur Türkleri’nin asimilasyonu için harekete geçmiştir. Bu amaçla zorunlu doğum kontrolü uygulaması ve aile bütünlüğünü ve mahremiyetini hedef alan düzenlemeler yapmış, küçük yaşta Uygur çocukları ailelerinden alıp kamplara yerleştirmeye başlamıştır. Çin’in temel insan haklarına aykırı bu uygulamaları, Doğu Türkistan’da büyük bir toplumsal trajedi yaşanmasına sebep olmaktadır⁴.

³ Ayşe Kurban/İrfan Tatlı, Doğu Türkistan’daki Hak İhlalleri Ve BM’nin Uygur Raporunun Değerlendirilmesi Raporu, s., 9-12, 2022.

⁴ Cansu Nar, Doğu Türkistanlı Çocuklar, İnsamer.

Çin'in 2014 yılında başlattığı ve 2017 yılında sistematik hâle getirdiği "Aile Olmak" adlı projesi, insanlık dışı bir yöntemdir. Bu proje, 1.000.000'dan fazla Çinli memurun, yatılı olarak Müslüman ailelerin yanında kalmasıyla hayata geçirilmiş; birçok taciz ve tecavüz vakaları yaşanmış, toplama kamplarında uygulanan baskı ve asimilasyonun aynısı Müslüman Doğu Türkistanlıların bizzat kendi evlerinde yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir⁵.

Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti, 2016 yılından bu yana Doğu Türkistan'daki Uygurları ve diğer çoğunluğu Müslüman etnik azınlık gruplarının üyelerini soykırıma, devlet tarafından uygulanan zorunlu çalışmaya ve insanlığa karşı suçlara maruz bırakmaktadır.

Çin rejiminin Doğu Türkistan'da yürüttüğü asimilasyon politikası sadece uluslararası mevzuat tarafından tanınan ve düzenlenen negatif statü hakları olan adil yargılanma hakkı, din hürriyeti, ifade hürriyeti, toplantı ve barışçıl gösteri yapma hakkı ve seyahat hürriyeti gibi haklar yönünden ihlallere sebebiyet vermemekte, aynı zamanda Çin Anayasası kapsamında güvence altına alınmış olan ekonomik haklar, eğitim hakkı ve kültürel kimliği geliştirme hakkı gibi pozitif statü haklarının kullanımını da ölçüsüz sınırlandırmalara tabi tutmaktadır.

Doğu Türkistan'da devam eden insan hakları ihlalleri, bazı ülkeler tarafından uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmaktadır. Örneğin, Estonya Dış İstihbarat Servisi'nin (Välisluureamet) 2020 yılında yayınlamış olduğu rapor, siyasi telkin kamplarında yürütülen devlet politikalarının evrensel

insani değerlere aykırı olduğunu ifade etmenin yanı sıra kamplarda uygulanan zulümden ötürü Çin'e sert tenkitler yöneltmiştir⁶.

Benzeri bir rapor, Alman Federal Dışişleri Bakanlığı (Auswärtiges Amt) tarafından 2019 yılının Aralık ayında hazırlanmıştır. Bu rapor, Çin'in Müslüman Türklere yönelik olarak uyguladığı sayısız insan hakları ihlalini not etmekle kalmayıp, Alman Federal Göçmen ve Mülteci Ofisi'ne (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge) Uygurlar ve diğer azınlık Türk toplulukları için mülteci statüsü kazanabilme şartlarının kolaylaştırılması hususunda telkinlerde bulunmuştur⁷.

Bu konuda Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü'nün hazırladığı 'Satılık Uygur' raporu çarpıcı bilgiler içermektedir. Raporda 80 binden fazla Uygur'un kamplardan alınarak, aralarında Nike, GAP, Apple gibi batılı dev firmalara üretim yapan fabrikalara gönderildiği ortaya çıkarılmıştır⁸.

Zorla çalıştırmanın kullanımı bir kontrol, sömürü ve insanlıktan çıkarma aracıdır. Tarih boyunca, zorla çalıştırma rejimleri tarafından nüfusları boyunduruk altına alma, bireyleri özgürlüklerinden mahrum etme ve onları yalnızca üretim araçları olarak kullanma yöntemi olarak kullanılmıştır. Zorla çalıştırma küresel olarak çeşitli biçimlerde mevcut olsa da, daha geniş bir baskı ve soykırım sisteminin parçası olarak kullanıldığında özellikle acımasız bir boyuta ulaşmaktadır. Modern zamanlarda bunun en açık örneği, Doğu Türkistan'da bulunmaktadır. Çin, burada zorla çalıştırmayı yerli Uygurlara ve diğer Türk halklarına karşı uyguladığı soykırımın temel

⁵ Yetim Vakfı, age.

⁶ Välisluureamet, International Security and Estonia, Välisluureamet Publication Office, Tallinn 2020, s. 70-78.

⁷ Hakan Kolçak/Osman Ercan, Baskı Altındaki Uygurlar ve Diğer Türk Toplulukları: Doğu

Türkistan'da Sürdürülen Sistemik İnsan Hakları İhlalleri, Türk Dünyası Araştırmaları, s.107, 2020.

⁸ Xu, Cave, Leibold, Munro & Ruser. (2020, June 5). Uyghurs for Sale: 'Reeducation', forced labour and surveillance beyond Xinjiang. Retrieved from: <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2020-06/Uyghurs%20for%20sale-05JUN20.pdf> gLsFgI8LmxiW_.bfX8GZjgtHpA9dcK30

bir bileşeni olarak kullanmaktadır. Yüzeyde ekonomik sömürü olarak görünebilecek şey, aslında tüm bir nüfusu hem fiziksel hem de psikolojik olarak insanlıktan çıkarmak ve yok etmek için sistematik bir çabadır. Uygurlar, zorla çalıştırma yoluyla psikolojik ve fiziksel olarak aşağılanmakta, insanlıktan çıkarılmakta ve yok edilmeye çalışılmaktadır. Sonsuz, aşağılayıcı ve yabancılaştırıcı görevlere katlandıkça, emeklerinde veya hayatlarında hiçbir anlam bulamamaktadırlar.

Kamplarda tutulan ve fabrikalarda çalışmaya zorlanan Uygurlar insanlık dışı muamelelere katlanmak zorunda kalmaktadır. Doğu Türkistan'ın Kaşgar kentindeki bir toplama kampında, Uygur tutuklular tekstil üretmek için zorunlu işçi olarak çalıştırılmakta, çok az ücret almakta ve ayrılmalarına izin verilmemektedir. Aile üyeleriyle iletişimleri sınırlı veya hiç bulunmamaktadır.

Doğu Türkistan'ın ötesinde, Çin'in kıyı eyaleti Fujian'da, Quanzhou'daki bir fabrikada çalışan Uygur işçiler benzer suistimallerle karşı karşıya kalmaktadır. Çinli işçilerden ayrı yatakhanelerde yaşamaya zorlanmaktadırlar. Demir bir kapı ve güvenlik kameralarıyla çevrili bir halde çalışmaya zorlanmakta, Çinli iş arkadaşlarından daha uzun süre çalışmaktadırlar. Günün sonunda Uygur işçiler, Doğu Türkistan'dan gelen il polis memurları tarafından yatakhanelerine geri götürülmektedirler. İş yerlerinde, işçiler genellikle sürekli gözetim ve izolasyona tabi tutulmaktadırlar. Doğu Türkistan'daki geniş gözetim durumu ve tutuklanma tehdidi göz önüne alındığında, bireylerin bu tarafsız emek ve insan hakları ihlallerine katlanmaktan başka pek seçeneği bulunmamaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti hükümetinin Doğu Türkistan'da kullandığı devlet tarafından dayatılan zorunlu çalışmanın farklı biçimleri arasında hapisane işçiliği, toplama kampı

işçiliği, "Mesleki Beceri Eğitim ve Öğretim Merkezleri" veya yeniden eğitim merkezleri ve tutuklu olmayan kırsal "fazla" işçilerin "İşgücü Transferiyle Yoksulluğun Azaltılması" programı adı altında fabrika işine transferleri yer almaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, tüm mahkumların zorunlu çalışma yapmasını şart koşturmaktadır. Doğu Türkistan'da hapisane işçiliğinin çoğunluğu pamuk ekimi, hasadı ve çırçırılama gibi tarımsal sektörlerde yapılmaktadır. Cezaevleri çiftliklere ve fabrikalara bağlıdır. Özel ve devlete ait işletmeler genellikle fabrikalarını cezaevlerinin duvarları içinde konumlandırmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, 2016 yılından itibaren Uygur Bölgesi'nde kitlesel bir yargısız infaz kampanyası başlatmış ve çok sayıda uluslararası insan hakları protokolüne aykırı olarak bir milyondan fazla yerli bölge vatandaşını hapsedmiştir. Gözaltı kampları "mesleki eğitim" temelli bir terörle mücadele kampanyası olarak lanse edilmekte ve birçok tutuklunun çalışması gerekmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Uygur Bölgesinden milyonlarca yerli vatandaşı hükümetin "işgücü fazlası" ve "işgücü transferi" olarak adlandırdığı programlara yerleştirmiştir. Devlet destekli işgücü programları aracılığıyla Uygur Bölgesi'nden 2,6 milyon kadar kişiyi istihdam ettiği tahmin edilmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Uygur Bölgesi'nde yerli halkı mevsimlik olarak pamuk ve diğer tarım ürünlerini toplamak üzere askere alarak "hashar sistemi" (ücretsiz zorunlu çalıştırma) aracılığıyla nesiller boyunca işçiliği zorunlu hale getirmiştir. İlkokul çağındaki çocuklar bile hashar sistemine tabi tutulmakta ve bu sistem Doğu Türkistan'ın güneyindeki en fakir köylerinde işlemeye devam etmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, devlet kurumlarının işçi bulma görevlileri aracılığıyla insanları Uygur Bölgesi'ndeki çiftliklere ve fabrikalara, diğer işlerin yanı sıra tarımsal ürünleri hasat etmek ve işlemek üzere göndermeye zorlamaktadır. Bazı insanlar fabrikalarda çalışmak üzere Çin'in binlerce kilometre içlerine “nakledilmiştir”.

Doğu Türkistan yerli halkına yönelik işgücü transferlerine ilişkin kanıtlar, işçi haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde tanımlandığı şekliyle insan ticareti ve zorunlu çalıştırmaya ilişkin açık göstergelere işaret etmektedir. Gerçekten de bu programlar, vatandaşların, BM İnsan Hakları Bildirgesi'nin 23. Maddesi tarafından sağlanan, mesleği özgürce seçme hakkını inkâr etmektedir. Bu işgücü transferi stratejileri, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından tanımlanan zorla çalıştırma göstergelerini açıkça ortaya koymaktadır; bunlar arasında savunmasızlığın kötüye

kullanılması, aldatma, hareketin kısıtlanması, tecrit, gözdağı ve tehditler, kimlik belgelerinin saklanması, ücretlerin alıkonulması ve borç esareti bulunmaktadır.

İşgücü transferi rejimi sadece Doğu Türkistan'daki Uygur nüfus yoğunluğunu azaltmakla kalmıyor, aynı zamanda Uygur azınlıkları etkilemek, entegre etmek ve asimile etmek için de önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

Uygur Bölgesi'ndeki zorla çalıştırma raporları meşrudur ve belgesel kanıtlar ve birinci şahıs tanıklığıyla güçlü bir şekilde desteklenmektedir. Bölgede zorla çalıştırmanın neredeyse her yerde bulunması ve güvenilir bir durum tespitinin yapılamaması nedeniyle, Uygur Bölgesi'nde veya transfer edilen Uygur işçiler tarafından yapılan tüm ürünlerin zorla çalıştırma ile yapıldığı varsayılmalıdır⁹.

2) Doğu Türkistan'da Çocuk Hakları İhlalleri

Çin Hükümeti'nin baskı ve asimilasyon politikaları yetişkinlerle birlikte çocukları da etkilemektedir. Doğu Türkistan'da insan hakları ihlallerinin mağdurlarının başında çocuklar gelmektedir. Yetişkinler siyasi telkin ve adı eğitim olan asimilasyon kamplarında tutulurken, çocuklar sevgi, şefkat vb. gibi ironik isimler verilen ve aileleriyle iletişimlerini kaybettikleri devlet tarafından yönetilen yetimhanelerde kalmaya zorlanmaktadır. Yetimhanelere yerleştirilenlerin tam sayısı bilinmemekte olup Çin Hükümeti'nin bir politika olarak "aile ayrımı"nı benimsediği anlaşılmaktadır.

Çin Hükümeti'nin bu politika ve uygulamalarının özellikle BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile güvence altına alınan çocukların ayrımcılık yapılmaması, çocuğun yararının gözetilmesi, çocuğun yaşamasının ve gelişiminin sağlanması ve katılım haklarını ihlal ettiği oldukça açıktır: Sözleşmeye göre çocuklar dil, din, ırk ve kültürlerine bakılmaksızın evrensel haklara sahiptir ve bu haklar ihlal edilemez. Doğu Türkistan'daki çocuklar bundan muaf değildir, tüm dünya çocuklarının sahip olduğu haklar onlar için de geçerlidir. Uluslararası kamuoyunun ihlallere duyarsız kalmaması gerekmektedir.

⁹ Uygur Bölgesinde Zorunlu Çalışma: Kanıtlar Sheffield Hallam Üniversitesi, 2023

Doğu Türkistan Çin Komünist Partisi Sekreteri Chen Quanguo, Kasım 2016'da mevcut yetimhane ve çocuk bakım merkezlerinde boş kontenjan bırakılmamasını ve yeni kurulacak merkezlerle mevcutların kapasitesinin arttırılması gerektiğini açıklamıştır. Çocuk kamplarının kurulduğu tarihler, Doğu Türkistan'da yetişkinler için kurulan toplama kamplarının açılmaya başladığı tarihlerle örtüşmektedir. Yani babalar, dedeler ve evin gençleri toplama kamplarına gönderilirken çocuklar da çocuk kamplarına alınmaya başlanmıştır.

Çin Çocukları Koruma Yasası'na göre çocukların devlet bakımı için akrabalarından zorla alınması yasaktır. Ayrıca Çin, 1992 yılında BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni onaylamış, buna göre çocukların ailelerinin yanında büyümesi gerektiğini kabul etmiştir. Fakat toplama kamplarına götürülen milyonlarca insanın varlığı ve Doğu Türkistanlı milyonlarca çocuğun ailesinin yanında olmayışı, Çin'in mezkûr sözleşmeye uymadığını göstermektedir.

Çin Millî Eğitim Bakanlığı verilerine göre Doğu Türkistan'da toplam 7.778 Çocuk Yetiştirme Merkezi bulunmakta ve bu merkezlerde 92.200 eğitimci ve 59.400 "özel görevli" istihdam edilmektedir. Görevli sayısına bakıldığında bu merkezlerde yaklaşık 2.000.000 çocuk olduğu tahmin edilmektedir. Yatılı okullardaki durum bundan farklı değildir. 2017 verilerine göre, Doğu Türkistan'daki bütün ortaokul öğrencilerinin %40'ını oluşturan 497.800 çocuk, yatılı okullara yerleştirilmiştir.

Bağımsız heyetlerin ziyaretlerine müsaade edilmeyen okul ve kreşler dikenli tel, çit ve kameralarla çevrili olduğu gibi sıkı bir polis gözetimi altındadır. Böyle bir uygulama, çocuk merkezinden çok, toplama kampını

andırmaktadır. Görevlilerin verdiği bilgilere göre yetimhanelerdeki çocuklar çok kalabalık bir ortamda, çok kötü şartlar altında, üstelik kilitli kapılar arkasında adeta çiftlik hayvanları gibi tutulmaktadır. Kalabalık olmaları gerekçesiyle çocukların bir kısmı Çin'e götürülmekte, fakat nereye götürüldüklerine dair asla bilgi verilmemektedir. Bu nedenle babalar toplama kampından çıkmayı başarabilse bile asla çocuklarının nerede olduğunu bilememektedirler.

Aile ayırma politikası ve Çin Hükümeti'nin çocukları devlet tarafından yönetilen yetimhanelere ve okullara zorla yerleştirme uygulaması, açık bir şekilde çocuğun en iyi çıkarları ve katılım ilkelerini ihlal etmektedir. Alternatif bakım düzenlemeleri gerekli olsa bile, yakın aile üyelerinin bakımına öncelik verilmelidir. Bir çocuğu ailenin bakımından almak genellikle son çare olarak başvuru bir önlemdir ve mümkün olduğunda geçici ve mümkün olan en kısa süreli olmalıdır. Yetkililer, kendi görüşlerini oluşturabilen bir çocuğun, kendisini etkileyen tüm konularda bu görüşlerini özgürce ifade etme hakkına sahip olduğundan emin olmalıdır. Çocuğun görüşleri, yaşına ve olgunluğuna uygun olarak gereken şekilde dikkate alınmalıdır. Çocukların hayatlarını etkileyebilecek konularda karar vermeleri sağlanmalıdır¹⁰.

Çin'in Evlat Edinme Yasası'nın 4. maddesi yetimleri "ebeveynlerini kaybetmiş 14 yaşından küçükler, ebeveynleri bulunamayanlar ve ebeveynleri özel zorluklar içinde olup çocuklarını yetiştiremeyenler" olarak tanımlamaktadır. Çin'in Küçüklerin Korunması Yasası'nın 43. maddesi, Sivil İşler Bakanlığı tarafından kurulan yetimhanelerin yetimlere bakma sorumluluğunu taşıdığını söylerken Çin yasası hükümet yetkililerine çocukları

¹⁰ State Of Children In East Turkestan Ethnic and Cultural Genocide, Çocuk Vakfı, s. 15-16, April 2021.

akrabalarından alıp devlet bakımına yerleştirme yetkisi vermemekte veya bunu yapmak için herhangi bir yasal prosedür bulunmamaktadır.

Çin hükümetinin onayladığı Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin önsözü, aileyi çocukların büyümesi ve refahı için doğal ortam olarak kabul eder. Sözleşme, hükümetleri, "yetkili makamlar, yargısal incelemeye tabi olarak, geçerli yasa ve prosedürlere uygun olarak, böyle bir ayrılığın çocuğun çıkarları için gerekli olduğuna karar vermedikçe, bir çocuğun ebeveynlerinden kendi istekleri dışında ayrılmasını" sağlamakla yükümlü kılar. Böyle bir karar, ebeveyn istismarı veya ihmali gibi belirli bir durumda ancak gerekli olabilir.

Yatılı okul ve kreşlerde tek ve zorunlu dil Çince'dir. Çocukların kendi anadillerinde konuşması, hatta buna teşebbüs etmesi bile yasaktır ve haklarında cezaî işlem uygulanmaktadır. Çocuklara sadece Çin gelenek ve görenekleri öğretilmekte, içinde Müslümanların yemesinin haram olduğu domuz etinin de bulunduğu Çin yemekleri verilmekte, millî ve örfî değerlerine dair her şey unutturulmaya çalışılmaktadır.

Çin Devletinin devlet tarafından işletilen yatılı okullar kurma kararının ardındaki mantık iki yönlüdür. Ebeveynler ve veliler toplama kamplarında ve zorunlu çalışma planlarında yargısız bir şekilde gözaltına alındığından çocuk bakım tesisleri gereklidir. En az yarım milyon Uygur çocuğunun bu yatılı okullarda yaşadığı bildirilmektedir¹¹. Etnik kimliğe dayalı bu gözaltılar çocuğun haklarını ihlal etmektedir. Devlet tarafından işletilen bu yetimhaneler veya "yatılı okullar" aynı zamanda genç bir Uygur neslinin Çin Hükümetine itaatkâr ve sadık olmasını

sağlamak için sosyal mühendislik yapmaya hizmet etmektedir.

Çocukların ailelerinin istekleri dışında yetimhanelere yerleştirildiğine dair raporlar, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve diğerlerinin belgelediği üzere hükümetin Doğu Türkistan'daki Türk Müslüman azınlık topluluklarının kültürel kimliğine yönelik sürekli saldırısı göz önüne alındığında durum endişe vericidir. Yetkililer, okullarda uzun süredir çocukların din öğrenmesini yasaklamış ve etnik dillerin kullanımını giderek marjinalleştirmişken, eğitim dili olarak Mandarin kullanımını teşvik etmiştir. Tüm Müslüman dini uygulamaları kısıtlanmıştır¹².

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 2. maddesinin ikinci fıkrası, Taraf Devletleri, "çocuğun, ebeveynlerinin, yasal vasilerinin veya aile üyelerinin statüsü, faaliyetleri, ifade edilen görüşleri veya inançları temelinde her türlü ayrımcılık veya cezaya tâbi tutulmasına karşı etkili biçimde korunması için gerekli tüm uygun önlemi almaya" çağırılmaktadır. Çin, Uygur ailelerinin zorla ayrılmasının bir ceza olmadığını iddia etse de, bu tür bir ayırma, zorla ayrılan çocukların artan kaygı ve duygusal istikrarsızlıkla karşı karşıya kalma eğiliminde olmaları nedeniyle çocukların gelişimi üzerinde zararlı sonuçlar doğurabileceği konusunda önemli endişeler uyandırmaktadır. Bu, nesiller arası travma mirasına katkıda bulunmakta ve gelecek nesillerin demografik yıkımına da yol açmaktadır. Uygurların kimliği, Uygur gençleri arasında endişe verici bir hızla silinmektedir.

Çin, Uygur çocuklarının ve ebeveynlerinin zorla gözaltına alınmasını ve yerlerinden edilmesini, dini inancın "tedavi edilmesi gereken bir hastalık" olduğunu ilan ederek

¹¹ <https://tr.euronews.com/2019/12/28/cin-ailelerinden-ayirdigi-yarim-milyon-uygur-cocugu-yatili-okula-yerlestirdi>

¹² <https://www.hrw.org/news/2018/10/16/china-children-caught-xinjiang-crackdown>

meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu cezanın doğrudan ve açıkça çocuğun ebeveynlerinin inançlarıyla bağlantılı olması nedeniyle, bu eylem BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin açık bir ihlalidir.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi aynı zamanda tarafların “ebeveynlerin sorumluluklarına, haklarına ve görevlerine saygı göstereceklerini” ve “bir çocuğun ebeveynlerinden, ‘çocuğun çıkarları için gerekli olduğu durumlar hariç’, kendi istekleri dışında ayrılmasını sağlayacaklarını” belirtir. Çin Hükümeti, devlet tarafından işletilen yetimhanelerin Uygur çocuklarına sağladığı eğitimin, onların “iyi” Çin vatandaşları olarak gelişmeleri için hayati önem taşıdığını ileri sürerken, Uygur ebeveynler, çocukların çıkarlarıyla hiçbir ilgisi olmayan nedenlerle toplama kamplarında tutulmaktadır. Uygur soykırımının daha geniş bağlamı, ebeveynleri çocuklarından ayırmanın gerçek amacına ışık tutmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 9. maddesinde yer alan; “Yetkili makamlar uygulanabilir yasa ve usullere göre ve temyiz yolu açık olarak, ayrılığın çocuğun yüksek yararına olduğu yolunda karar vermedikçe, Taraf Devletler, çocuğun; ana-babasından, onların rızası dışında ayrılmasını güvence altına alırlar.

Ana-babasından veya bunlardan birinden ayrılmasına karar verilen çocuğun, kendi yüksek yararına aykırı olmadıkça, ana babanın ikisiyle de düzenli bir biçimde kişisel ilişki kurma ve doğrudan görüşme hakkına saygı gösterirler.” hükümleri gereğince Çin makamları açıkça reddetse de ebeveynlerle düzenli temasın korunması şart koşulmuştur.

Çin'in politikaları da kendi vatandaşları için, çocukların ebeveynlerinden veya

velilerinden, veliler çocuğa bakamayacak durumda olmadıkça ayrılması gerektiğini öngörmektedir. Bu İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün geniş ailelerin bakımı altındaki "yetimlerin" bir kotayı doldurmak için kurumlara gönderildiğine dair raporlarıyla çalışmaktadır. Yurt dışında yaşayan Uygurların ve bu yatılı okulları yöneten yetkililerin ifadeleri, çocukların "bir kulübedeki çiftlik hayvanları gibi kilitli" olduğunu söyleyerek korkunç şartlara işaret etmektedir. Çin hükümeti, yalnızca Doğu Türkistan'ın büyük şehirlerinden biri olan Kaşgar'da en az on sekiz yetimhane inşa etmiştir.

Yetimhanelerin dışında, ebeveynleri Çin'de gözaltındayken yabancı ülkelerde bulunan çocuklar belirsizlik içinde sıkışıp kalmakta, Çin'deki ebeveynlerine ulaşamamaktadırlar.

Çocukların ebeveynlerinin kamplara götürüldüğü sırada yetimhanelere yerleştirilmesi, çocuğu soykırımın ve ayrımcılığın kurbanı haline getirir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 13. ve 14. maddeleri özellikle çocukluk eğitimiyle ilgili olarak ifade özgürlüğü hakkını öngörmektedir. Uygurca öğretimini yasaklayan ve bunun yerine nüfusu tek bir dil altında zorla asimile etmeye çalışan politikalar da bu ilkeyi ihlal etmektedir.

Bu ihlaller, Uygur çocuklarının sağlık ve refahı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir; zira çocukların kültürel kimliklerini ifade etmeleri veya aileleri ve topluluklarıyla bağ kurmaları yasaklanmaktadır. Bu onların kendi geleceklerini seçme yeteneğinden yoksun olduğu anlamına gelmektedir¹³.

Çin hükümeti, onayladığı BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni açıkça ihlal etmektedir. Çocukları devam eden soykırımın tam

¹³ Ruşan Abbas, Çocukların Gözünden Uygur Soykırımı, 2021.

ortasına koyan muameleler, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin hem teknik yönlerinin hem de anlaşmanın ruhunun ihlalidir.

ABD, Kanada ve Hollanda, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'da yürüttüğü politikaları soykırım ve insanlığa karşı suçlar olarak nitelendirmektedir. Çin hükümetinin eylemleri açıkça Soykırım Sözleşmesi'ni, Roma Statüsü'nü ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni ihlal etmektedir.

Soykırım Sözleşmesi ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi sıkı sıkıya bağlantılıdır. Mağdur grubun çocuklarının zorla başka bir gruba nakledilmesi bir soykırım eylemidir. Benzer şekilde, ebeveynlerin, velilerin ve toplumun çocuklarını sağlama ve onlara bakma hakları BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 5. Maddesi kapsamında tanınmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 5 ve 9. maddelerine aykırı olarak Doğu Türkistanlı çocukların ebeveynleriyle yaşama hakkı zorla ellerinden alınmakta ve çocuklar her türlü beyin yıkama faaliyetinin yapıldığı kamplara yerleştirilmektedir. Resmî verilere göre, 2017 yılı başından itibaren kamplarda tutulan kayıtlı çocuk sayısının yaklaşık 500.000 civarında olduğu belirtilmektedir; yani 500.000 Doğu Türkistanlı çocuk, ailelerinden zorla koparılarak yatılı okullara gönderilmiştir.

Çin yasalarına göre; tutuklanan, sürgün edilen Uygur Türklerinin bütün çocukları “dezavantajlı grup” olarak adlandırılmakta ve çözüm ona sosyalleşmelerini sağlamak amacıyla da toplama kamplarına alınmaktadır. Bu çerçevede âdeta bir hapishaneye çevrilen ve neredeyse tüm Uygurların sudan sebeplerle toplama kamplarına alındığı Doğu Türkistan'da, 2020 yılına kadar bütün “kimsesiz” çocukların kamplara alınması kararlaştırılmıştır. Bölgeden sınırlı da olsa elde edilen veriler, Çin'in bu amacına ulaşmış olabileceğini ortaya koymaktadır.

Ebeveynleri kamplarda veya hapishanede olan Uygur çocukları zorla ailelerinden ayrılmaktadır. Yüz binlerce Uygur çocuğu zorla devlet tarafından işletilen yetimhanelere taşınmıştır ve burada etnik ve dini kimliklerinden vazgeçmeleri ve Çin Komünist Partisini övmeleri için eğitilmişlerdir.

Doğu Türkistan'da çocuklar ailelerin rızası dışında zorla alınarak başka bölgelere transfer edilmekte ve ailelere çocuklarının izi kaybettirilmektedir. Yerleri gizli tutulan bu kamplardaki uygulamalarla ilgili bilgiler de son derece sınırlıdır. Çin'in asimilasyon politikası çerçevesinde ilk olarak çocukların kimlik bilgilerini değiştirdiği, daha sonra bu çocukları Çinli ailelere evlatlık verdiği haberleri yanı sıra çocukların çeşitli araştırmalarda denek olarak kullanıldığı, organ ticareti için katledildiği, fuhuş amaçlı kullanıldığı vb. haberler de gelmektedir. Çocukları ellerinden alınan Doğu Türkistanlı aileler, çocuklarının akıbetinden büyük endişe duymaktadır.

Yaşları 0-12 arasında değişen 2 milyon Doğu Türkistanlı çocuğun Çin'in farklı bölgelerindeki kamplarda tutulduğu belirtilmektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 8 ve 11. maddeleri, Soykırım Sözleşmesi'nin 2/e maddesi; bir gruba ait çocukların bir başka gruba zorla nakledilmesini insan haklarına aykırı bir eylem olarak tanımlamaktadır. Böyle bir fiil karşısında bu sözleşmelerin taraflarınca oluşturulacak uluslararası komitelerin, konuyu inceleyerek olaya müdahil olması gerekmektedir.

Doğu Türkistan Çinli organ mafyasının en rahat hareket ettiği bir alandır, Doğu Türkistan'da kaybolan binlerce çocuk ne Çin polisleri ne de Çin istihbaratı tarafından bulunmaya çalışılmaz, hatta Uygur çocuklar Çin'e kaçırılarak uyuşturucu satıcılığı, yan kesicilik ve hırsızlık gibi birçok suçta kullanılıyor olsa da Çinli polisler bu duruma

müdahale etmemektedir. Ancak Doğu Türkistan'da toplama kampları inşa edilmeye başlayan yıllardan itibaren bu çocuklar da toplanarak Doğu Türkistan'daki karakollara teslim edilmiştir¹⁴.

Çin'de ailelerinden zorla ayrılan bazı Uygurlar çocuklarını sosyal medyadaki videolar aracılığıyla teşhis etmişlerdir. Çocuklarının kendilerini Çin'in "düşmanı" olarak görmeleri için eğitildiğini bildirmişlerdir. Bu çocuklar yetişkin aile üyelerinin yaşadığı acıların ayrıntılarından habersiz olsalar da köklerinden koparılmanın kendilerine yaşattığı travmanın fazlasıyla farkında olmaktadır. Son derece stresli durumların neden olduğu travma, sağlığı, yaşam kalitesini ve yaşam süresini olumsuz etkilemektedir. Savaş ve doğal afetler sonucu çocukların kitlesel olarak yerlerinden edilmesiyle ilgili çalışmalarda sıklıkla stresle başa çıkamama durumuna atıfta bulunmaktadır. International Review of Psychiatry'ye göre, bunun büyük ölçüde nedeni, bu durumlardaki çocukların başa çıkma mekanizmaları geliştirememesi ve buna bir de aile varlığının olmamasının eklenmesidir.

Bu noktada karşımıza uluslararası hukuk ihlali çıkmaktadır. Hatta diyebiliriz ki, Çin Halk Cumhuriyeti kendi Anayasa maddelerini uygularken çekinceler yaratmakta, bu durum da iç tutarsızlık ve anayasa ihlali olarak nitelendirilmektedir. Çin statükoyu kendi lehine çevirmekte ve uyguladığı politikaları meşrulaştırmak için de zemini uygun hale getirmektedir¹⁵. Bununla ilgili uluslararası kurumların uluslararası mevzuatlarla ilgili düzenleme yapmaları elzemdir.

Kamp kuralları ve hayat şartları çocuklara kaldıracabileceklerinden çok daha ağır sorumluluklar yüklemektedir. Yetimhanede

çalışan bir Uygur'un anlattıklarından buraların aşırı kalabalık olduğu da anlaşılmaktadır. Çalıştığı tesisi bir tavuk kümesine benzeten görevli, çocuklara haftada sadece bir kez et verildiğini, kalan öğünlerde ise çocukların pirinç çorbası ile beslendiğini; yetimler için halktan çok fazla bağış toplandığını ancak toplanan paranın çok az bir kısmının çocuklar için harcandığını, sadece birkaç odanın göstermelik olarak dekore edildiğini; çocuklardan birkaçının televizyona çıkarıp reklam yapmak için giyindirildiğini anlatmıştır. Ayrıca her gün Çin Komünist Partisi propagandası içeren marşlar söyleyip dans ettirilen çocukların kendi dillerini konuşmalarına izin verilmediği de gelen haberler arasındadır. Sayılan bütün bu uygulamalar, çocuk haklarının ihlali bir yana en temel insan hakları ihlalleri arasındadır.

Toplama kamplarına götürülen çocukların akıbeti, haklarındaki tüm bilgiler dikkatle toplanıp değerlendirildikten sonra, üst düzey yetkililer tarafından belirlenmektedir. "Çinli kimsesiz çocuklar" olarak yetiştirilen bu Uygur neslin gelecekte nasıl problemlerle baş etmek zorunda kalacağını tahmin etmek zor olsa da önemli bir kısmı doğar doğmaz alınan bu çocukların gerçek ailelerini, Müslüman bir Uygur olduklarını öğrenme şanslarının hemen hiç olmayacağını tahmin etmek güç değildir.

Çin hükümetinin Uygurlara yönelik asimilasyon politikalarının uluslararası normlar açısından soykırım kapsamında değerlendirilmesi gereken uygulamalar içerdiği açıkça ortaya konmuş olmakla birlikte Çin, kamplardaki uygulamalarını, kendi ulusal yasalarına uygun olarak terörizmle mücadele ve dezavantajlı çocukların belirli bir eğitim sürecinden geçirilerek sosyalleştirilmesi amaçlı bir

¹⁴ "Çin'de Çocuk Refahı – 2011 Yılı Durum Değerlendirme Raporu Gelişimi", 2011.

¹⁵ Manolya Paker, Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış,

program olarak tanımlamakta ve bu konunun kendi “iç sorunu” olduğunu, dolayısıyla Doğu Türkistanlı çocuklara yönelik uygulamalara dair çıkan haberleri ve hazırlanan raporları, “ülkenin işlerine müdahale” olarak gördüğünü belirtmektedir. Bu da Çin’in Doğu Türkistan’da uyguladığı soykırım amaçlı asimilasyon politikalarından

geri adım atmayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda başta Çin’in de kabul ettiği Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne taraf ülkeler olmak üzere, tüm uluslararası kamuoyunun Komünist Çin rejimi tarafından açılan sözde eğitim kamplarının bir an önce kapatılması için acilen harekete geçmesi gerekmektedir¹⁶.

3.1. Çocuk İşçiliği

Zorla çalıştırılma ve çocuk işçiliği 21. Yüzyılın hala çözilemeyen meselelerinden bir tanesidir. Çocukların fiziksel, ruhsal ve zihinsel gelişiminin ve çocukluklarını yaşamalarının önündeki en büyük engellerden birisi çocuk işçiliğidir¹⁷.

“Çocuk işçi” kavramını basit bir şekilde belirlenmiş belli bir yaştan altında olan ve çocuk olarak tanımlanan kişilerin belli bir ücret karşılığında çalışması veya zorla çalıştırılması olarak tanımlayabiliriz¹⁸.

Zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği uluslararası kanunlarla yasaklanmasına ve evrensel olarak kınanmasına rağmen Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) raporlarına göre 2021 yılı itibari ile dünyada 27,6 milyon erkek, kadın ve çocuk zorla çalıştırılmaktadır. Bu rakamların 3,9 milyonu devlet eliyle, geri kalanı ise özel sektör tarafından çalıştırılmaktadır¹⁹. Çağımızdaki modern kölelik statüsünde çalıştırılan insanları da düşünecek olursak yukardaki rakamlar katlanarak artmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve UNICEF’in 2021 Haziran ayında yayınladığı "Çocuk İşçiliği: 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol" isimli raporuna göre;

2020 yılında dünyada 63 milyonu kız, 97 milyonu erkek çocuğu olmak üzere toplam 160 milyon çocuk, diğer bir deyişle her 10 çocuktan biri, halihazırda çocuk işçi olarak çalıştırılmaktadır. Çocuk işçilerden 5 ila 11 yaş arasındaki çocuklar, çocuk işçilerin en büyük kısmını, aynı zamanda tehlikeli işlerde çalışanların da büyük kısmını oluşturmakta, dörtte üçünden fazlası tarımla alanında çalıştırılmakta ve sayıları 79 milyonu bulmaktadır²⁰ Çocuk işçi olarak çalışan 5-11 yaş arası çocukların yaklaşık yüzde 28’i, 12-14 yaş arasındaki çocukların yüzde 35’i okula gidememektedir. Çocuk işçilerin çoğunluğu Afrika ve Asya-Pasifik bölgelerinde yoğunlaşmakta olup yüzde 70 kadarı da tarım alanında çalıştırılmaktadır²¹.

¹⁶ İnsamer, Doğu Türkistanlı Çocuklar Raporu.

¹⁷ Ayça Kırca Kurt, Çocuk İşçiliğine Yönelik Kamu Politikası Analiz, Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi, 2021,

¹⁸ Gulu Şihaliyev, Uluslararası Boyutta Çocuk İşçiliği, Çocuk İşçiliğine Karşı Hukuki Düzenlemeler ve Mücadele Programları, YL tezi, 2020.

¹⁹https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/group/public/%40europe/%40ro-geneva/%40ilo-brussels/documents/publication/wcms_908616.pdf

²⁰https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/group/public/@ed_norm/@ipec/documents/publication/wcms_797515.pdf

²¹ <https://www.ilo.org/tr/regions-and-countries/europe-and-central-asia/ilo-turkiye-ofisi/politika-alanlari/cocuk-isciligi>

UNICEF çocuk işçiliğini “Çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş” şeklinde ifade etmektedir²².

Çalışma Örgütü’ne (ILO) göre çocuk işçiliği; çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, zihinsel ve fiziksel gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen işlerdir. ILO’ya göre;

- Çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ve ahlaki yönden tehlikeli ve zararlı işler,
- Çocukları okula devam etmekten alıkoyan işler,
- Çocukları okuldan daha erken ayrılmaya mecbur bırakan işler,
- Çocukların okullarıyla birlikte yürütmek zorunda kaldıkları ağır ve uzun işler, çocuk işçiliği kapsamı içinde değerlendirilmektedir.

En kötü biçimlerinde çocuk işçiliği ise, çocukları köleleştiren, ailelerinden ayıran, ciddi hastalıklara maruz bırakan ve erken yaşlarda büyük şehirlerde yalnız başına kalmalarına neden olan işlerdir²³.

Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri, çocukların köleleştirilmesini, ailelerinden ayrılmasını, ciddi tehlikelere ve hastalıklara maruz kalmasını ve/veya büyük şehirlerin sokaklarında kendi başlarının çaresine

bakması için çoğunlukla çok erken yaşta bırakılmalarını kapsar²⁴.

Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre bir “çalışmanın” çocuk işçiliği olarak değerlendirilebilmesi; çocuğun yaşına, yapılan işin türüne ve aldığı zamana, hangi şartlar altında yapıldığına ve ülkelerin bu alanda gözettileri hedeflere bağlıdır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin 32. maddesi çocukların ekonomik sömürüye karşı korunmasını garanti altına almaktadır. İlgili maddeye göre çocukların; tehlikeli, eğitime engel olan, sağlığına ya da fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki veya sosyal gelişime zarar veren işlerden korunması gerekmektedir.

İnsan tacirlerinin çocukları genellikle komisyon veya çocuk işçi temin ücreti karşılığında işverenlere sattığı ve çocukların da insan ticaretine konu olduğu durumlar da vakidir. Yoksulluk sebebiyle ebeveynlerin çocuklarını insan tacirlerine sattıkları ya da insan tacirlerinin çocukları kazançlı bir hayat vaadiyle okuldan ayrılmaya teşvik edip kaçırdıkları durumlar da vardır. Birleşmiş Milletler İnsan Ticaretine Karşı İş birliği Eylemi, insan tacirlerinin çocukları işe almak için kullandıkları hileler ve ticaret teknikleri konusunda farkındalık yaratarak insan ticaretini önlemek için çalışır. Bu yöntemler, yüksek para ve kaynak vaadi içermesi sebebiyle yoksulluk içinde yaşayan çocuklar için daha çekicidir²⁵.

²² UNICEF, https://www.unicef.org/protection/57929_child_labour.html, Erişim tarihi: 19.02.2025

²³ TİHEK Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Rehberi, 2024.

²⁴ <https://www.ilo.org/topics/child-labour/what-child-labour>

²⁵ <https://borgenproject.org/10-facts-about-child-labor-in-china-2/>

3.2. Çocuk İşçiliği ile İlgili Mevzuat

3.2.1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 22-27. maddeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tanımlandığı ve tanındığı görülmektedir. Bu haklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Sosyal güvenlik hakkı 22. madde (Herkesin, toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenlik hakkı vardır; ayrıca onuru ve kişiliğinin serbestçe gelişmesi için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ulusal çaba ve uluslararası iş birliği yoluyla ve her devletin örgüt ve kaynaklarıyla orantılı olarak gerçekleştirilmesine de hakkı vardır.),

2. Çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma, işsizliğe karşı korunma, eşit için eşit ücret, adil ve elverişli bir ücret, sendika ve sendikaya üye olma hakkı 23. madde (a. Herkesin çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır. b. Herkesin, hiçbir ayırım gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır. c. Çalışan herkesin kendisine ve ailesine insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sağlayan ve gerektiğinde her türlü sosyal koruma yollarıyla da desteklenen adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. d. Herkesin, çıkarlarının korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.),

3. Ücretli izne çıkma hakkı 24. madde (Herkesin dinlenmeye, boş zamana, özellikle iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belli dönemlerde ücretli tatillere hakkı vardır.).

3.2.2. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin "Ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması" başlıklı 10. maddesine göre; "Çocuklar ve gençler ekonomik ve toplumsal sömürüye karşı korunur. Çocukların ve gençlerin ahlâklarına veya sağlıklarına zararlı bulunan veya onların yaşamları için tehlikeli olan veya onların normal gelişmelerine engel olan işlerde çalıştırılmaları kanunla cezalandırılır. Devlet ayrıca, çocukların ücretli olarak çalıştırılmasının hukuken yasaklandığı ve cezalandırıldığı asgarî yaş sınırını tespit eder."

3.2.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

-Sözleşmenin 36. maddesine göre taraf devletler genel olarak her türlü sömürüye karşı çocukların korunması yükümlülüğünü getirmiştir: "...esenliğine herhangi bir biçimde zarar verebilecek başka her türlü sömürüye karşı çocuğu korurlar" (ÇHDS, m. 36).

- Sözleşmenin 32/1. maddesine göre, "Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler" (m. 32/1).

- Sözleşmenin 32/2. maddesine göre, "Taraf Devletler, bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idarî, toplumsal ve eğitsel her önlemi alırlar. Bu

amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri gözönünde tutularak, Taraf Devletler özellikle şu önlemleri alırlar: a-) İşe kabul için bir ya da birden çok asgarî yaş sınırı tespit ederler; b-) Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar ve c-) Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler” (m. 32/2).

3.2.4. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol

Taraf Devletler çocukların satış, fuhuş, pornografik uygulamalar ve çocuk seks turizmine karşı zafiyetini artıran yoksulluk, az gelişmişlik gibi temel nedenleri ele almak amacıyla uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesini teşvik edeceklerdir.

3.2.5. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol

Protokolün 2. maddesine göre; “Taraf Devletler 18 yaşına erişmemiş kişilerin silahlı kuvvetlerine zorunlu olarak alınmamasını sağlayacaklardır”.

3.2.6. Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Sosyal Şartı’nın 7. maddesine göre, çocuklar ve gençler, uğrayacakları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel korunma hakkına sahiptir. Bu hakkın etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla on altı maddeden oluşan bir çerçeve çizilmiştir. Bunlar asgarî yaş standartları, eğitimden etkin şekilde yararlanma, adil ücret, izin günleri, düzenli sağlık kontrolü, gece çalışması gibi konuları kapsamaktadır.

Sosyal Refah Hizmetlerinden Yararlanma Hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacı ile Avrupa Sosyal Şartına üye devletler, “sosyal hizmet yöntemlerinden yararlanarak, toplumda bireylerin ve

grupların refah ve gelişmelerine ve sosyal çevreye uyum sağlamalarına katkıda bulunacak hizmetleri teşvik etmeyi ya da sağlamayı taahhüt ederler” (m. 14/1).

Avrupa Sosyal Şartı madde 17, çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkını dile getirir:

1)

- a) çocukların ve gençlerin, ebeveynlerinin hak ve ödevleri göz önünde tutularak, gereksinim duydukları bakım, yardım, öğretim ve eğitim olanaklarına sahip olmalarını özellikle bu amaç için uygun ve yeterli kurum ile hizmetlerin kurulması ve sürdürülmesini sağlayarak sağlamak,
- b) çocukları ve gençleri ihmal, şiddet ve sömürüye karşı korumak,
- c) ailelerinin desteğinden geçici ya da mutlak olarak yoksun kalan çocukların ve gençlerin korunmasını ve bunların devletten özel yardım almasını sağlamak,

2) Çocukların ve gençlerin okula devamlarının özendirilmesinin yanı sıra parasız ilk ve orta öğrenim sağlamak (ASS, m. 17)

3.2.7. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

Çocuk işçi çalıştırılması yasaktır. Gençler için daha elverişli olabilecek kurallar saklı kalmak üzere ve sınırlı istisnalar dışında istihdam edilmek için asgarî yaş sınırı, zorunlu eğitimin tamamlanması için belirlenen asgarî yaştan daha düşük olamaz. İşe alınan gençler, yaşlarına uygun çalışma koşullarında çalıştırılmalı, ekonomik sömürüye ve emniyetlerine, sağlıklarına veya fiziksel, ruhsal, ahlakî veya sosyal gelişimlerine zarar verme olasılığı bulunan veya eğitimlerini engelleyebilecek her türlü işe karşı korunmalıdır (AB Temel Haklar Şartı, m. 32).

3.2.8. Uluslararası Çalışma Örgütü 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi

1919 yılında yayınlanan ve ILO'nun ilk Anayasası'nı oluşturan Versay Barış Antlaşması'nın 8. Bölümü, uluslararası alanda çalışma ilişkilerine dair ilk düzenlemelerdir. Bu bölümün 6. Maddesi'nde "Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması ile çocuk ve gençlerin eğitimlerine devam edebilmeleri ve uygun fiziki gelişimlerin sağlanması" ifadesi yer almıştır. Ancak bildirinin bu bölümünde çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasının ne anlama geldiğine dair başka bir bilgi yer almamıştır.

Uluslararası Çalışma Konferansı'nın 26 Haziran 1973 yılında Cenevre Toplantısı'nın 58. Oturumunda kabul edilen ve toplamda 173 ülke tarafından onaylanan İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 No'lu Sözleşme önceki asgari yaş sözleşmelerinden "çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması" vurgusuyla ayrılmaktadır.

138 Sayılı ILO Asgari Yaş Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre, "Bu Sözleşmenin kendisi için yürürlükte olduğu her üye, çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istihdama veya çalışmaya kabul için asgari yaştan giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmeyi kabul eder."

Sözleşme'nin 3. Maddesi'ne göre "Niteliği veya yürütüldüğü koşullar nedeniyle gençlerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye atabilecek herhangi bir işe kabul için asgari yaş 18'den küçük olamaz".

Ancak yine 3. Madde'nin diğer hükümlerinde ve Sözleşme'nin diğer bazı maddelerinde ifade edildiği üzere, buradaki 18 yaş koşulu da çeşitli biçimlerde esnetilerek aşağı yaş seviyelerine çekilebilmektedir. 3. maddeye göre "ilgili

makamlara danışılmaları ve sağlıklarını tehdit etmeyecek koşullarda gençlerin istihdamına 16 yaşından itibaren izin verilebilir".

4 maddeye göre de sözleşmeye taraf ülkeler "özel ve önemli sorunları olan sınırlı istihdam ve çalışma kategorilerini bu sözleşmenin uygulanmasından muaf tutabilir".

Sözleşme'nin 5. Maddesi'ne göre "maden, taş ocağı, imalat, inşaat, elektrik, gaz ve su ile ilgili sıhhi hizmetler, taşımacılık ve depolama gibi alanlarda sözleşme hükümleri asgari olarak uygulanacaktır".

Sözleşme'nin 6. Maddesi'nde "mesleki ve teknik eğitim veren okullarda veya diğer eğitim kurumlarında yapılan işlerde 14 yaşına kadar yaş şartının aranmayacağı" ifade edilmiştir. Bu Madde de diğer maddeler gibi yetkili makamlara veya ilgili işçi ve işveren örgütlerine danışılma ve buradaki çalışmanın eğitimin bir parçası olması vurgusu yapılmıştır.

Ayrıca Sözleşme'nin 7. Maddesi "13-15 yaş arası çocukların eğitimlerini ve sağlıklarını tehlikeye atmayacak hafif işlerde çalışmalarına izin vermektedir.

138 No'lu Sözleşmeye genel olarak bakıldığında, 'çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması' söyleminin yanı sıra, çocuk ve gençlerin sağlığını ve eğitim hayatını tehlikeye atacak işlerde 18 yaş sınırını koyması önemlidir. Her ne kadar da çeşitli biçimlerde bu yaş sınırı esnetilerek aşağıya çekilebilmeye müsait olsa da Sözleşme'nin işaret ettiği bazı zorlayıcı işlerde 18 yaş sınırının getirilmesi ve daha sınırlı alanlara yönelik olarak oluşturulmuş önceki asgari yaş sözleşmelerini tadil etmesi kayda değerdir.

Çocuk işçiliğinin temel nedeninin yoksulluk olduğunun hemen herkes tarafından kabul edildiği bir durumda, sözleşmenin çalışan

çocukların maddi yaşam koşullarının nasıl iyileştirileceği, bu koşulların nasıl garanti altına alınacağı, bunun ulusal hükümetler tarafından bağlayıcılığının ve yaptırımlarının neler olacağı ve sorunların çözümünde eylemsel olarak nasıl entegre bir mekanizma oluşturulacağına dair hukuki bir içerikten yoksun olduğu ortadadır²⁶.

3.2.9. Uluslararası Çalışma Örgütü En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı Acil Eylem Sözleşmesi (1999)

Sözleşme madde 1’de; “Bu Sözleşmeyi onaylayan her üye ülke acil bir sorun olarak en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını temin edecek ivedi ve etkin önlemleri alır.”

Madde 3’te; “Bu Sözleşmenin amaçları bakımından ‘en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği’ ifadesi çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;

Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar.”

Madde 7’de “Her Üye, cezaî yaptırımların ya da uygun olduğu takdirde diğer yaptırımların kararlaştırılması ve uygulaması da dahil olmak üzere, bu Sözleşme hükümlerinin etkin şekilde uygulanmasını ve yürütülmesini sağlayacak gerekli tüm önlemleri alır.

Her üye, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında eğitimin önemini dikkate alarak etkin ve belli bir zamanla sınırlı şu önlemleri alır:

Çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine dahil olmalarının önlenmesi; çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları, sosyal uyumları ve rehabilitasyonları için gerekli ve uygun doğrudan yardım sağlanması; çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları için ücretsiz temel eğitim ve mümkün ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitim sağlanması; özel olarak riskli durumda bulunan çocukların belirlenmesi ve onlara ulaşılması” hükümleri yer almaktadır.

3.3. Doğu Türkistan’da Çocuk İşçiliği

Doğu Türkistan’da çocuklar aynı zamanda uygulanan köle işçiliğinin unsurlarından biridir. Bu coğrafyada çocukların zorla çalıştırılması uzun yıllardan beri bilinen bir gerçektir. Maalesef çocuk işçiliği ve zorla

çalıştırma konusu da Çin ekonomisinin en büyük katkılarından ve aynı zamanda meselelerinden biridir.

²⁶ Salih Çakır, Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Politikaları Üzerine Bir İnceleme, YL Tezi, 2021.

Çin'de yasal çalışma yaşı 16 olmasına rağmen 10-15 yaş arası çocukların yaklaşık yüzde 7,74'ü işçi olarak çalışmaktadır. Bu çocukların çoğu az gelişmiş azınlık bölgelerdeki fakir ailelerden gelmektedir. Özel istihdam şirketleri çocukları veya aileleri kandırıp ya da kaçırıp ülkenin herhangi bir yerinde ayda 300 saate kadar çalışmaya gönderebilmektedir²⁷. Çocuk işçilerin çoğunluğu özel sektörde çalıştırılmakla birlikte, devletin de soruna yol açtığı ve ucuz mal üretimine katkısı olması sebebiyle görmezden geldiği tespit edilmiş ve belgelenmiştir.

Azınlık bölgelerde yaygın olan göçmen işgücünün yoğunluğu Çin'de çocuk işçiliğinin sömürülmesinde artışa neden olduğu gözlemlenmiştir. Göçmen işçiler için eğitim eksikliği ile kentsel alanlarda reşit olmayan işçilerin artışı arasında açık bir bağlantı vardır. Yüz milyonlarca insan "Ulusal Yoksullukla Mücadele" kampanyasının bir parçası olarak fabrikalarda çalıştırılmak için kitlesel olarak iradelerinin dışında kırsal alanlardan şehre taşınır ve çocuklarını geride bırakır.

Daha 6-7 yaşında çocukların bile kavurucu güneş altında pamuk tarlalarında, bağ bahçe işlerinde ve hatta kazma kürek kullanmanın gerekli olduğu yol çalışmalarında çalıştırıldıkları raporlanmaktadır.

Uygurların angaryaya tabii tutulması yeni bir uygulama değildir. Kültür Devrimi'nin başlangıcından itibaren 10 sene boyunca, Çin'in geri kalanında olduğu gibi, Doğu Türkistan'da da tüm seviyelerdeki eğitim kurumları kapatılmıştır. Bilhassa üniversiteler çalışamaz hâle gelmiş, entelektüeller "arınmaları" için çalışma kamplarına gönderilmiştir. Bazı devlet okullarının faaliyete geçmesi 1976'yı

bulurken bazı üniversiteler ancak 1978'de tekrar açılabilmiştir.

Doğu Türkistanlılar arasında "haşhar" olarak adlandırılan sistemde; çiftçilikle geçimini sağlayan aileler, aile fertlerinden bir kişiyi yılın belirli zamanlarında iki ya da üç hafta süreyle tarım, altyapı çalışmaları ya da diğer kamu alanlarında çalışmak üzere Çin'in kilometrelerce mesafedeki iç bölgelerine göndermeye zorunlu tutulmaktadır. Bu insanlara çalışmalarının karşılığı olarak herhangi bir ücret ödenmemekte, kalacak yer ve yol masraflarını da yine kendileri karşılamak zorunda bırakılmaktadırlar. Çalışacak birey göndermeyen aileler para cezasına çarptırılmakta, ailede çalışmaya gücü yeten bir erkeğin bulunmaması durumunda çocuk ve yaşlı kadınlar bu şartlarda çalışmaya mecbur tutulmaktadır²⁸.

2017 yılında başlatılan kitlesel tutuklamalar sonucu milyonlarca Müslüman Türk erkeğin toplama kampına alınması sonucu milyonlarca kadın çocuklarıyla birlikte kendi hayatlarını idame ettirmek zorunda kalmıştır.

Haşhar dan farklı bir uygulama olarak yine, 14-25 yaş arası genç kızlar ve erkekler, zor kullanılarak Çin'in iç ve doğu bölgelerine çalışmaya gönderilmektedir. 2002'de başlatılan "İşçi İhraç Programı" kapsamında kırsal kesimde yaşayan her aileden en az bir kişi gelişmiş şehirlerdeki fabrikalarda çalışmaya gönderilmekte, rıza göstermeyen aileler ağır para cezasına çarptırılmaktadır. Çin, 2005 senesinden itibaren de Doğu Türkistan'ın köylerinden genç kızları Çin'in farklı bölgelerindeki fabrikalara işçi olarak götürme uygulaması başlatmıştır. Sadece 2006 senesinde, Yopurga Nahiyygür bölgesinde yaklaşık 2.500 genç kızın Çin'in Shandong eyaletine götürüldüğü kaydedilmiştir²⁹. Çin hükümeti, programın

²⁷ <https://borgenproject.org/10-facts-about-child-labor-in-china>

²⁸ Murat yılmaz, Doğu Türkistan'da Toplama Kampları: Adım Adım Soykırım, 2020.

²⁹

https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/xi_taygha-yotkesh-20070116.html

amacını Han Çinlilerle Uygurlar arasındaki diyalogu artırmak olarak açıklamaktadır.

Türkistanlı kadınlar ve çocuklar Çinli'lerin ucuz işgücü haline gelmiştir. BM İnsan Hakları Konseyi'nin 44/4 sayılı kararı uyarınca Özel Raportör Siobhán Mullally tarafından hazırlanıp 25 Nisan 2022 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin 50. Oturumunda sunulan “Tarım sektöründe İnsan Ticareti, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticareti- Tarım Sektöründe Zorla Çalıştırma- Doğu Türkistan” konulu Rapor, Çin'in Uygur bölgesinde zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği konusunda bilgi vermektedir:

Rapora göre devlet destekli zorla çalıştırma Uygur Bölgesi'nde yaygındır ve çocuklar da zorla çalıştırılanlar arasındadır. Zorla çalıştırma, tarımsal üretimin tüm sektörlerinde ve aşamalarında mevcuttur. Zorla çalıştırma yöntemleri, mahkûmların zorla çalıştırılması, toplama kamplarında zorla çalıştırma, devlet destekli zorunlu işçi transferleri ve devlet tarafından zorla çalıştırma şeklindedir. Doğu Türkistan'da hapisanedeki tutukluların çoğu pamuk ekimi ve hasadı gibi tarımsal alanlarda çalıştırılmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti, 2016 yılından itibaren bir milyondan fazla Uygurlu Müslümanları “mesleki eğitim” ve “terörle mücadele” kampanyası adı altında hapsetmiştir ve mahkûmlar şirketler tarafından kamplar içinde ya da yakınlarındaki fabrikalarda zorla çalıştırılmaktadır.

Çin hükümetinin politikaları, özellikle de “İşgücü Transferi Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması” programı, zorla olduğu için eleştirilmiştir. İşgücü transferi programı ile binlerce km uzaktaki eyaletlere transfer edilen ailelerin çocuklarının ebeveynlerinden

yıllarca ayrı kalmaları söz konusudur. Geride bırakılan çocuklar, onları koruyacak aileleri olmadığı için çocuk işçi olmaya daha yatkındır. Toplama kamplarında toplanan Müslüman ailelerin küçük yastaki çocukları asimilasyon programlarının gereği yatılı okullarda toplanırken, 18 yaş altı çocukların işçi olarak zorla çalıştırıldıkları da tespit edilmiştir³⁰.

Çin hükümeti, 2015'den itibaren bölgede “eğitim kampı” adında toplama kamplarını faaliyete geçirmiş ve bu kamplarda yaşları 16 ile 18 arasında değişen çocukları çalışmaya zorlamıştır. Çin, bu gençleri çeşitli yerlerdeki fabrikalara göndererek çalıştırmıştır. Eğitim kamplarına alınan çocuklar, Çin Komünist Partisi'ne sadakatle bağlı, özel olarak seçilmiş Çinli öğretmenler tarafından eğitilmektedir. Uygur Türkçesi'ni kullanmanın yasak olduğu kamplarda yalnızca Çince konuşulmaktadır. Çin gelenek ve göreneklerinin öğretildiği, sadece Çin yemeklerinin verildiği çocuklar, Komünist Parti ideallerine bağlı bireyler olarak yetiştirilmektedir. Ebeveynin ve ailenin yerini okulun ve öğretmenlerin aldığı bu sistemde, dinî, millî ve örfî değerlerinden koparılan Müslüman Uygur çocukları, eğitmekten ziyade Çinileştirilerek asimile edilmektedir. Oysa Çin'in de imzalayıp kabul ettiği Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre; “Çocuk hakları, bütün çocuklar içindir. Doğdukları yer, konuştukları dil ne olursa olsun fark etmez. Büyüklerinin inançları ya da görüşleri nedeniyle hiçbir çocuğa ayırım yapılmaz.” Aynı sözleşmenin 14. maddesinde ise; “Her çocuğun kendi düşüncesini geliştirme ve istediği dini seçme hakkı vardır. Bu konularda çocukları büyüten yetişkinlerin de onlara yol gösterme hakkı ve sorumluluğu bulunmaktadır.” denilmektedir.

³⁰ <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/2022/call-inputs-trafficking-persons-agricultural-sector>

Çin hükümetinin “zorunlu çalıştırma” politikası, yalnızca cezaevleriyle sınırlı kalmayıp Doğu Türkistan genelinde uygulanmaktadır. 2002 yılında başlatılan işçi ihraç programı, Han Çinlileri ile Uygurlar arasındaki diyalogu artırmak amacıyla başlatıldığı iddia edilse de bu program çerçevesinde Uygurlar ağır çalışma koşullarına tabi tutulmaktadır. Uluslararası Af Örgütü (2021)’nün hazırladığı rapora göre, “haşhar” adı verilen sistem altında, çiftçi aileler, belirli dönemlerde bir aile üyesini tarım, altyapı ve diğer bayındırlık işlerinde çalıştırmak üzere göndermek zorundadır. Bu görevi yerine getirmezlerse ağır para cezaları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Çalışan bireylere herhangi bir tazminat, konaklama veya yemek sağlanmamakta, ulaşım masraflarını kendilerinin karşılaması beklenmektedir. Rapor, sağlam genç erkekleri olmayan ailelerin 70 yaşındaki kadın ve erkekleri veya 12 yaşındaki çocukları bile bu işlere göndermek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Bu durumlar, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 8 ve 26. maddelerine aykırı düşmektedir³¹.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin “Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı” başlıklı 4. Maddesinde; “Hiç kimse köle ve kul halinde tutulamaz, hiç kimse zorla çalıştırılmaz veya mecburi çalışmaya tabi tutulamaz...” denilmesine rağmen Doğu Türkistan’da insanlar Komün adı verilen mecburi çalışma kamplarında çalıştırılmaktadır.

Çin’de 2000 yılında insan haklarını ve hukukun üstünlüğünün gelişimini izlemek üzere kurulan Kongre-Yürütme Komisyonu’nun 14 Kasım 2011’deki “Doğu Türkistan’daki Öğrenciler Pamuk Hasadına

Devam Ediyor, Yönerge Çocuk İşçiliğine İzin Veriyor” başlıklı raporunda Çin’in Uygur çocuklarını işçi olarak çalıştırdığı belgelenmiştir. Raporda Doğu Türkistan’daki çocuk işçiliği şu şekilde anlatılmaktadır:

“Doğu Türkistan’daki eğitim yetkilileri, bazı öğrencilerden sonbahar hasadı sırasında pamuk toplamalarını istemeye devam ediyor. 2008’de yayınlanan bir genelge, ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin pamuk toplama faaliyetlerine katılmasını durdurmuş olsa da daha büyük öğrenciler için bu uygulama devam ediyor. Çalışma-öğrenme faaliyetleri sınırlanarak süre ilkökul öğrencileri için 7, daha büyük öğrenciler için ise 14 günle sınırlandırıldı. Doğu Türkistan hükümetinin kırsal eğitim için merkezi fon kullanımı, daha genç öğrenciler için pamuk toplama faaliyetlerinin durdurulmasına yol açmış olsa da bazı okullar bu talebi sürdürmeye devam etti. Öğrencilerin, yerel yasalarla desteklenen merkezi hükümetin talimatları doğrultusunda çalışmaları, öğrencilerin itirazlarına rağmen sürdü. “Çalış-öğren” programları aracılığıyla, küçük çocuklar da dahil olmak üzere öğrenciler çalıştırıldı. Öğrenciler çalıştıkları için ücret almazken, performansları sınıf geçmelerini etkiliyordu. Yılda bir milyonun üzerinde öğrenci bu tür programlara katılarak pamuk topladıkları tespit edilmiştir”³².

ABD Çalışma Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu (ILAB), 5 Eylül 2024 itibarıyla Çocuk İşçiliği veya Zorla Çalıştırma Yoluyla Üretilen Mallar Listesini yayınlamıştır. Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu (ILAB), 2005 tarihli İnsan Ticareti Mağdurlarını Koruma Yeniden Yetkilendirme Yasası’na istinaden, uluslararası standartları ihlal

³¹ Ayşe Tamgüney, 1949’dan Günümüze Çin’in Doğu Türkistan Politikaları, YL Tezi.

³² <https://www.cecc.gov/publications/commission-analysis/xinjiang-students-continue-to-harvest-cotton-directive-allows-child>

ederek çocuk işçiliği veya zorla çalıştırma tarafından üretildiğine inanılan malların ve bu malları üreten ülkelerinin bir listesini tutmaktadır. Listede 82 ülke ve bölgeden 204 ürün yer almaktadır. Bu listede Çin'in çocuk işçileri kullanarak ürettiği mallar listelenmiştir.

Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu'nun, Çin'de üretilen pamuk ipliği, pamuklu tekstil ürünleri ve pamuklu giysilerin, özellikle Çin'de hasat edilen pamuk olmak üzere, zorunlu işçilikle ve çocuk işçiliği ile üretilen bir girdiyle yapıldığına dair tespitleri bulunmaktadır. “Çin'den gelen pamuk,” Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu'nun çocuk işçiliği ve zorla çalıştırma sonucu üretilen mallar listesinde yer almaktadır. Çin pamuğunun yaklaşık %85'i ve dünya pamuğunun %20'si Doğu Türkistan'da üretilmekte ve araştırmalar, pamuğun zorla çalıştırma koşulları altında toplanıp işlendiğini göstermektedir.

Doğu Türkistan ve Gansu eyaletindeki çocukların okullar aracılığıyla seferber edildiği ve eyalet yönetmelikleri gereği sonbahar hasadı sırasında çalışmak zorunda oldukları belirlenmiştir. En son elde edilen tahminlere göre, her yıl 40.000 ila 1 milyon öğrenci hasat için seferber edilmekte ve bu seferberlik üçüncü sınıftan başlamaktadır. Çoğu çocuğa yemek, ulaşım ve okula yapılan ödemeler için yapılan kesintilerden sonra çok az ödeme yapılmakta veya hiç yapılmamaktadır. Bu öğrencilerin günlük pamuk kotasını toplamaları veya para cezası ödemeleri gerekmemekte ve pamuk hasadındaki performans, öğrencilerin daha üst sınıflara terfileri için değerlendirilmektedir.

Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu'nun yayınladığı listede Çin'de 13-15 yaş arası çocukların elektronik üretiminde zorla çalıştırıldığının tespit edildiği ifade edilmektedir: “Medya kaynaklarından, hükümet baskınlarından ve STK'lardan elde edilen en son verilere göre, Guangdong

eyaletindeki fabrikalarda yüzlerce zorla çocuk işçiliği vakası rapor edildi, ancak çocuklar genellikle Henan, Shanxi veya Sichuan eyaletlerinden geliyor. Bazı durumlarda fabrikalar ile çocukların gittikleri okullar arasında yapılan anlaşmalarla çocuklar elektronik fabrikalarında çalıştırılarak iddia edilen öğrenim borçlarının karşılanması sağlanıyor. Zorla çalıştırma programları öğrenci çıraklığı olarak tanımlanıyor; ancak çocuklar zorla işte kalmaya zorlandıklarını ve eve dönmelerine izin verilmediğini belirtiyorlar. Öğrencilerin ücretlerinin yarısı doğrudan okullara gönderiliyor ve çocuklara yiyecek ve barınma kesintileri yapıldıktan sonra çok az tazminat veriliyor. Diğer durumlarda çocuklar işe alım görevlileri tarafından kaçırılıyor veya aldatılıyor, Guangdong'a gönderiliyor ve işverenlere satılıyor. Bazı çocuklar esir tutuluyor, çok az ücret karşılığında uzun saatler çalışmaya zorlanıyor.”

Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu'nun yayınladığı listede Çin'de çoğunlukla 13-16 yaş arası çocukların oyuncak üretmeye zorlandığı yönünde haberler bulunmaktadır: “Raporlar, Sichuan, Guangxi ve diğer eyaletlerden çocukların oyuncak yapmak üzere öncelikle Guangdong'a gönderildiğini gösteriyor. Bu çocukların bir kısmı aldatıcı vaatlerle işe alındıktan sonra insan ticaretine maruz kalıyor, bir kısmı da öğretmenler tarafından iş-eğitim programları aracılığıyla çalışmaya zorlanıyor. Elde edilen son veriler, yüzlerce çocuğun bu şekilde istismar edildiğini gösteriyor. Çocuklar, maddi ceza tehdidi altında uzun saatler çalışmaya zorlandıklarını ve işlerindeki herhangi bir hata nedeniyle para cezasına çarptırıldıklarını bildirdi. Bazı çocuklar öğretmenlerin “öğrenim ücreti” ve yönetim ücretleri için ücret kesintisi yaptığını belirtmektedir. Ayrıca işverenler çocukların işten ayrılmasını önlemek için maaşlarda aylarca kesinti yapıyor.”

Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu'nun aynı Raporunda Çin'de, özellikle Shanxi ve Henan eyaletlerinde, 8-17 yaş arası çocukların tuğla üretiminde çalıştırıldıklarına dair haberler alındığı bildirilmektedir: “Çocukların bazıları zorla kaçırılıyor ve tuğla fırınlarında çalıştırılmak üzere satıldığı ileri sürülüyor. Medya kaynaklarından edinilen bilgiler ve yapılan bir araştırma, çocukların fiziksel şiddet tehdidi altında ücretsiz çalışmaya zorlandığını, kendi istekleri dışında alıkonulduklarını, gardiyanlar tarafından izlendiklerini ve yeterli yiyecek verilmediğini gösteriyor.” Çin Halk Cumhuriyeti'nde zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği çoğunlukla büyük şirketler aracılığıyla devlet desteğiyle yürütüldüğü verilen raporlarda açıkça görülmektedir.

Bölgedeki birkaç alan üzerinde idari kontrolü olan ve yaklaşık üç milyon personeli kapsayan ekonomik ve yarı askeri bir örgüt olan Çin Halk Cumhuriyeti hükümetinin Doğu Türkistan Üretim ve İnşaat Kolordusu (Bingtuan), hapisane nüfusunun ve yerel toplulukların üyelerini tehlikeli madencilik, inşaat, imalat, gıda işleme ve pamuk hasadında çalışmaya zorlamaktadır. Binlerce Uygur yetişkin ve çocukları tarım alanlarında özellikle pamuk hasadında ve domates, biber üretiminde ve işlenmesinde zorla çalıştırmaktadır. Bu ürünler ve hammaddeler uluslararası tedarik zincirlerine enjekte edilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin zorunlu çalışma suç ortaklığı tüm dünyaya yayılmaktadır.³³

Çocuk işçiliği ve zorla çalıştırma konusundaki Raporlardan birisi de Adrian Zenz ve I-Lin Lin'in hazırlayıp 31 Ocak 2025 de International Network for Critical China Studies dergisinde yayınlanan “Doğu Türkistan'ın Tarımsal Üretiminde Zorla Çalıştırma, Zorlayıcı Arazi Kullanım

Transferleri ve Zorla Asimilasyon” başlıklı Rapordur³⁴.

Uyurlara yönelik köle işçilik politikasıyla ilgili ilk çalışmalardan birini gerçekleştiren Adrian Zenz, Çin yönetiminin fakirlikle savaş politikası kapsamında, 2016-2020 yılları arasında Doğu Türkistan'daki 2,61 milyon Uygur'un (Çin'in resmî makamlarına göre bölgedeki Uygur sayısının yüzde 20'si) sözde ekonomik durumunu iyileştirmek için hazırladığı 6 maddelik planı şöyle özetliyor:

- i) İşçilerin Uygur Özerk Bölgesi'nin çeşitli yerlerine çalışmaya gönderilmesi,
- ii) İşçilerin Çin'in çeşitli bölgelerine çalışmaya gönderilmesi,
- iii) İşçilerin, Çin yönetiminin kontrolündeki ekonomik ve paramiliter bir organizasyon olan Doğu Türkistan Üretim ve İnşaat Birlikleri'ne gönderilmesi,
- iv) İşçilerin kentsel endüstri alanlarına taşınması,
- v) İşçilerin çalıştırılmak üzere uydu fabrikalarına gönderilmesi ve
- vi) Küçük ölçekli serbest meslek girişimlerinin desteklenmesi.

Bu plan uyarınca Çin yönetimi her haneden en az bir kişinin bahsi geçen bölgelerden birinde çalışmasını zorunlu kılmış, bu şekilde Uygurların mesleki becerilerini geliştireceğini ve ekonomik durumlarını iyileştireceğini iddia etmişti. Yönetim aynı dönemde, fabrikada çalışmanın modern bir yaşam tarzının gereği olduğunun ve bireyleri özgürleştirdiğinin propagandasını yaparak, Uygur kadınların da bu plan dâhilinde çalışmasını teşvik etmişti.

Raporda Doğu Türkistan'da kadife çiçeği üretiminde göçmen işçilerin önemli ölçüde kullanıldığı vurgulanır. “Uygurların merkez

³³ <https://www.state.gov/forced-labor-in-chinas-xinjiang-region/>

³⁴ https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5053281

bölgesinden gelen bir rapor, yaşlıların ve çocukların bile kadife çiçeği hasadına katıldığını göstermektedir. Yarkant İlçesi, kadife çiçeğini karakteristik ürünü olarak belirleyerek 2019'da "Kalite Geliştirme ve Verimlilik Arttırma" adlı bir proje planı yayınlamış ve bu çiçeğin yoksulluğu azaltmadaki önemli rolünü vurgulamıştır. Plan, kadife çiçeği endüstrisinin gelişmesiyle, yoksulluk içindeki hanelerin "iç motivasyonunun" güçlendirileceğini belirtiyor; bu da zorlayıcı çalıştırma politikaları ve zorunlu geçim değişiklikleriyle ilişkilendirilebilir. Yarkant İlçesi ayrıca "şirket + üretim üssü + kooperatifler + çiftçiler" modelini teşvik etmiştir. Aersilanbage Kasabası'nın 2018-2020 Yoksulluk Azaltma Planı, göçmen işçilerin transferine yönelik özel bir eylem planı çerçevesinde kadife çiçeği üretimi için beceri eğitimi düzenlemeyi içermektedir."

Raporda Temmuz 2020 tarihli bir Xinjiang Daily makalesine atıfta bulunarak, Yutian İlçesi'nden bir çalışma ekibinin, köylüleri kadife çiçeği yetiştirmeye ikna etmek için haneleri ziyaret ettiğini bildiriyor. Benzer raporlar, köy yetkililerinin yerel köylüleri kadife çiçeği hasadı için organize ettiğini anlatıyor. Yarkant İlçesi'ndeki bir kasaba, hasat maliyetlerini azaltmak amacıyla köylülerin boş emekten yararlandığını belirtiyor. Üstelik, yaşlılar ve çocukların da "hasada kendi rızalarıyla katıldıkları" iddia ediliyor.

Rapor, Çinli tarım işletmelerinin, etnik toplulukları parçalayan, kültürel asimilasyonu teşvik eden ve dini baskılara yol açan politikaları destekleyerek hükümete maddi yardım sağladığını ortaya koyuyor. Bu politikalar, devletin Uygur nüfusunun anavatanlarındaki nüfus yapısını değiştirme amacını taşıyan bir süreci yansıtıyor. Dünyadaki domates salçasının %3'ünü üreten Xinjiang Guannong, etnik gruplara yönelik güvenlik operasyonlarına katılan ve silahlı

milisler kuran bir şirket olarak örnek gösteriliyor.

Çocukların ve yetişkinlerin zorla çalıştırıldığı alanlarından birisi de pamuk hasadı ve tekstil alanları ile ilgilidir. Doğu Türkistan, Çin'in pamuk üretiminde önemli bir bölgedir. Çin'in pamuğunun %85'i ve dünya pamuğunun %20'si Doğu Türkistan'da üretilmektedir. Çin pamuk ürünleri çok sayıda diğer Asya ülkesinde hazır giyim üretimi için önemli bir temel oluşturmaktadır. Çocukların yoğun emek ve uzun saatler gerektiren bir iş olan pamuk hasadında yer aldıkları ve pamuk işleme veya tekstil üretimi yapan fabrikalarda çalıştırıldıkları tespit edilmiştir. Bu fabrikalardan bazıları küresel tedarik zincirlerine bağlıdır ve insan hakları grupları bu fabrikalarda zorla veya çocuk işçi çalıştırılması da dahil olmak üzere çalışma koşulları konusunda endişelerini dile getirmiştir. Bu konunun tespiti ve belgelenmesi için raporlar hazırlanmıştır.

Doğu Türkistan Çin'in pamuğunun %85'ini, domatesinin %70'inden fazlasını (ve ihraç edilen domates salçasının %90'ını), cevizinin %50'sini ve ülkenin üzümünün %28'ini yetiştirmektedir. Bölgede ayrıca biber, kadife çiçeği, buğday, mısır ve diğer tahıllar da yetiştirilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti, Uygur Bölgesi'ne taşınan veya Uygur Bölgesi'ndeki tarımsal işleme faaliyetlerini genişleten şirketlere giderek daha fazla teşvik ve sübvansiyon sağlamaktadır. Doğu Türkistan merkezli tesisler bitki bazlı özler, gıda katkı maddeleri, doğal boyalar, pigmentler ve takviyeler üretmektedir.

Çin Araştırmaları Kıdemli Üyesi Dr. Adrian Zenz 14 Aralık 2020 tarihinde yayınladığı Raporla Çin kaynaklarına dayanarak Çin'in Doğu Türkistan'daki pamuk üretiminde

Doğu Türkistanlıları zorla çalıştırdığını tespit etmiştir.³⁵

“Çin hükümet belgeleri ve medya raporlarından elde edilen yeni kanıtlar, Doğu Türkistan’daki yüz binlerce etnik azınlık işçisinin, devlet tarafından zorunlu kılınan zorlayıcı bir iş gücü transferi ve "yoksulluk azaltma" planı aracılığıyla elle pamuk toplamaya zorlandığını gösteriyor.”

“Daha önce, Doğu Türkistan’da zorla çalıştırmaya ilişkin kanıtlar yalnızca tekstil ve giyim üretimi de dahil olmak üzere düşük vasıflı üretimle ilgiliydi. Bu rapor, özellikle pamuk toplamayla ilgili zorlamaya ilişkin yeni kanıtlar sunuyor. Bu bulguların çok daha geniş etkileri var ve hammadde olarak Doğu Türkistan pamuğunu içeren tüm tedarik zincirlerini etkiliyor. “

Bu Rapor, Doğu Türkistan’da üretilen tüm pamukla ilgili zorunlu çalışmaya dair kanıt sağlamaktadır: “Kanıtlar, 2018’de tek başına üç Uygur bölgesinin hükümetin zorlayıcı işgücü eğitimi ve transfer planı aracılığıyla en az 570.000 kişiyi pamuk toplama operasyonlarına seferber ettiğini gösteriyor. Doğu Türkistan’da etnik azınlıklara ait toplam işgücü transferi muhtemelen bu rakamı birkaç yüz bin kadar aşıyor. Artan makineleşmeye rağmen, Doğu Türkistan’da pamuk toplama işlemi büyük ölçüde el emeğine dayanmaya devam ediyor. 2019’da bölgedeki pamuk tarlalarının yaklaşık %70’i elle toplanmak zorundaydı; özellikle de Doğu Türkistan bölgesinde ağırlıklı olarak yetiştirilen yüksek kaliteli uzun elyaf pamuk makina yerine elle toplatılıyor. Buna göre kocaları toplama kampına alınan kadınlar bu iş gücünün önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Tarlalardan ve çalışma alanlarından kadınların küçük yaşta çocuklarını yanlarına alarak çalıştığını

gösteren fotoğraflar sosyal medyada karşımıza çıkmaktadır.³⁶

Walk Free’nin yayınladığı Raporda, Uygurların kitlesel gözetimi, gözaltı ve zorla çalıştırılmasının devlet tarafından uygulanan çeşitli yöntemlerle kolaylaştırıldığı ve ayrıca Çin’de kadın ve kız çocuklarının zorla evlendirildikleri iddia edilmektedir:

“Uygurların kitlesel gözetimi ve gözaltında tutulması, Çinli kadroların Uygur hanelerinde yaşamak üzere görevlendirilmesi ve yetkililer tarafından bir kişinin kendi telefonu dışında bir cep telefonu kullanması gibi normdan saptığı iddia edilen davranışları tespit etmek için kullanılan bir mobil uygulama da dahil olmak üzere çeşitli şekillerde kolaylaştırılmaktadır. Cezalandırma, kişinin kayıtlı ikametgahında hapsedilmesinden yeniden eğitime veya hapis cezasına kadar değişmektedir. Bir süre gözaltında tutulduktan sonra, tutuklular zorla çalıştırılmak üzere transfer edilebilmektedir. Raporlara göre Uygur çocuklar, uluslararası standartlara aykırı olarak, zorla evlerinden alınarak devlet tarafından işletilen kurumlara yerleştirilmekte ve aile ayrılığı nedeniyle modern köleliğe karşı daha savunmasız hale gelebilmektedir.”

“2000’li ve 2010’lu yıllarda aralarında batılı yazarların da bulunduğu gözlemciler domates hasadı sırasında çocuk işçi çalıştırıldığına tanık oldular ve Doğu Türkistan’da uygulanan Emek Yoluyla Yeniden Eğitim Kampı’ndaki mahkumların domates hasadı sırasında zorla çalıştırıldığını gösteren röportajlar yaptılar.

Bu tür programlar, çocuk işçiliğini ele alan Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri 138 ve 182’ye taraf bir devlet olarak Çin’in yükümlülüklerine ve Birleşmiş Milletler

³⁵ <https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/coercive-labor-in-xinjiang-labor-transfer-and-the-mobilization-of-ethnic-minorities-to-pick-cotton/>

³⁶ Adrian Zenz, “Coercive labor in Xinjiang : Labor transfer and the mobilization of ethnic minorities to pick cotton”, 2020.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne aykırıdır³⁷."

Dünyanın en büyük gelişmekte olan ülkesi olarak Çin, Maplecroft'un 2014 Çocuk

İşçiliği Endeksi'nde belirtildiği gibi çocuk işçiliği açısından "aşırı risk" taşıyan bir ülke olarak sınıflandırılmış olmasına rağmen, Çin'de çocuk işçiliği konusunda neredeyse hiçbir ekonomik çalışma bulunmamaktadır³⁸.

Doğu Türkistan'da Çocuk İşçiliğine Örnek³⁹

Maralbeshi ilçesindeki Wanhe Giyim Limited Şirketi, yakınlarındaki Yarkent 2. Meslek Lisesi ile gizli bir anlaşma yaparak, 15-18 yaş aralığındaki öğrencilerin eğitim gördüğü Yarkent 2. Meslek Lisesi'nden yaklaşık 90 kız öğrencinin kendi istekleri dışında ilk olarak Şubat 2017'de özel bir sözleşmeyle fabrikaya naklini sağlamıştır. Wanhe yetkilileri ve okul, işçilerin ve ailelerinin içeriğinden haberdar olmadıkları gizli bir anlaşma imzalamışlardır.

Uygurlu kız öğrenciler, Doğu Türkistan'da Çinlilerin işlettiği bir giyim fabrikasında tutulmakta, burada haftada yedi gün, günde 14 saat çalışmaya zorlanmakta, düzenli olarak sözlü ve fiziksel tacize maruz bırakılmaktadırlar.

Bu konuda köy muhtarı ve giyim fabrikasının güvenlik şefi şahitlik etmişlerdir. Bu kişiler güvenlik gerekçesiyle serbestçe konuşabilmek için isimlerinin açıklanmamasını istemişlerdir.

Kızların gitmesine izin vermeleri için ebeveynlerini ikna eden kişi olan köy muhtarı, yerel yetkililerin ebeveynlere çocuklarını fabrikada çalışmaya göndermeye itiraz etmemeleri için baskı yaptığını söylemiştir. 30'lu ve 40'lı yaşlardaki yaklaşık bir düzine kadın ve bazı erkeklerin de çalıştığı fabrikadaki işçilerin fabrikadan

ayrılmaları engellenmekte, fabrika yerleşkesindeki yatakhanelerde uyumaktadırlar.

Tanıklar kızların işçiler tarafından "öğretmen" olarak adlandırılan Tursungul Memtimin isimli orta yaşlı bir Uygur kadın tarafından sıraya dizildiğini, kadının düzenli olarak onlara hakaret ettiğini, eleştirdiğini ve bazen de sopayla vurduğunu söylemektedirler.

"Öğretmenin çok kötü bir mizaca sahip olduğunun bilindiği, işçilere zarar verme aracı olarak sopayı kullandığı, işçilere sürekli fiziksel şiddette bulunduğu, işçilerin ondan korktuğu ve bu korkutucu ortam nedeniyle kimsenin kaçmaya cesaret edemediğini" dile getirmişlerdir.

Fabrikanın etrafındaki yoğun güvenlik önlemlerine rağmen dört kız çocuğu Yarkent ilçesine bağlı Charibagh köyündeki ailelerinin yanına dönmek için kamptan kaçmışlar ancak bu uzun sürmemiştir.

Birkaç gün içinde Memtimin ve diğer bazı fabrika yetkilileri kızları zorla geri getirmek için köye gitmişlerdir. Köy yetkilisi, kızlarını teslim etmezlerse ebeveynlerini "yeniden eğitim" kamplarına göndermekle tehdit ettiklerini söylemiştir.

³⁷ Kenan Dağcı/Mustafa Keskin, Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, s. 15.

³⁸

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1043951X1630061X>

³⁹ <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/uyghur-forced-labor-factory-07142023151509.html> (Erişim Tarihi 20.01.2025)

Köy muhtarı, Memtimin'e kızların Çarıbağ'daki daha büyük bir fabrikada çalışmasını önerdiğini ancak müdürün bunu reddettiğini dile getirmiştir. "Bu yüzden eşyalarını topladık ve onları tren istasyonuna götürdük. Ebeveynleri Tursungul'un onları yeniden eğitime göndereceğinden korktukları için kızlarını teslim ettiler." Demıştır. Güvenlik şefi ise, kızların fabrikaya döndüklerinde "eleştiri ve eğitim" aldıklarını söylemiştir.

Fabrikada çalışanların çoğunluğu Doğu Türkistan'ın en büyük pamuk üretim bölgesi olan Kaşgar ilindeki Maralbeshi bölgesinden gelmektedirler.

Güvenlik şefi, yaşları 16 ile 45 arasında değişen işçilerin sabah 7'den akşam 11'e kadar üç vardiya halinde çalıştığını, öğle ve akşam yemekleri için birer saatlik molalar verildiğini söylemiştir. Fabrikadaki işçilere kötü muamele yapılmakta, hatta fiziksel yorgunluktan hastaneye kaldırılanların bile en kısa sürede işlerine dönmeleri sağlanmaktadır. Köy yetkilisi, bir işçinin aşırı çalışmaktan bayılması ve hastaneye

kaldırılmasının ardından Memtimin'in ona tehdit edici telefonlar açarak hemen fabrikaya geri dönmesini istemiştir.

Resmi kayıtlar Wanhe fabrikasının 2014 yılında Maralbeshi'deki bir sanayi bölgesinde kurulduğunu göstermektedir. Bölge fakir olduğu için diğer şehirlerden destek alması gerekmiştir.

Resmi Xinhua Haber Ajansı'nın Ekim 2021 tarihli haberine göre Şirket, Doğu Türkistan'ın güneyinde yatırım yapan ve fabrikalar kuran binlerce tekstil ve hazır giyim işletmesinden biri. Raporda, Çin hükümeti ve hazır giyim sektörünün, kırsal kesimde yaşayanlara dikiş makineleri ve diğer ekipmanların kullanımı konusunda eğitim vermek amacıyla mesleki beceri eğitim okulu kurduğu belirtilmiştir. Raporda, 2020 yılı sonu itibarıyla Doğu Türkistan'ın pamuklu tekstil sektöründeki üretim kapasitesinin, Çin'in toplam kapasitesinin yüzde 17,6'sını oluşturduğu ve yaklaşık 600 bin kişiye istihdam sağlandığı belirtilmiştir. Bu ise şirketler açısından ucuz işgücü anlamına gelmektedir.

B | BÖLGEDE İŞLENEN SUÇLAR

1) Uygarlı Müslümanlara Uygulanan Soykırım Suçu

20. yüzyılda uluslararası hukuk çerçevesinde tanımlanmış bir suç olan “soykırım”, aynı zamanda sosyolojik, hukuki pek çok disiplini çeşitli boyutlarıyla kapsayan bir kavramdır.

Bir kültürün bütününe ya da bir kısmını yok etmeye yönelik eylemler etnik soykırım, bir diğer adıyla kültürel soykırım olarak tanımlanmaktadır. Etnik soykırım eylemleri fiziksel, zihinsel ve psikolojik şiddet barındıran, insanlık onuruna aykırı eylemler bütünüdür. Ana dilin kullanılmasının, kültürel özelliklerin gelecek nesillere aktarılmasının, kabul edilen dinin sürdürülmesinin engellenmesini, kısacası bir milletin ortak değer ve hafızadan yoksun bırakılarak köklerinden koparılmasını ifade eden uygulamalar, etnik soykırım olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik olarak önemli bir bölgede yer alan Doğu Türkistan, coğrafi şartları, zengin doğal kaynakları ve bulunduğu konum itibarıyla Çin’in en stratejik bölgelerinden biridir. Komünist Çin yönetimi, Uygur Türklerinin kendilerine has millî ve kültürel özellikleri yanı sıra Müslüman kimlikliklerine olan bağlılıklarını kendisi için tehdit olarak algılamakta ve bu durumu değiştirmek için çocuk yaşı demeden bütün Uygurlara etnik soykırım uygulamaktadır.

Uzun vadeli olarak planlanan etnik soykırım uygulamalarının ilk basamağında Uygur çocuklar yer almaktadır. Çin’in Doğu Türkistan’daki etnik soykırım politikaları hem insan hakları ihlalidir hem de 1992’de imzalamış olduğu BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne aykırıdır. 54 maddelik Çocuk

Hakları Sözleşmesi'nin 45 maddesi çocukların korunmasıyla ilgilidir. Bu 45 maddede yer alan temel ilkelerle Çin'in kültürel hafızayı yok etmek amacıyla çocukları hedef alan politikaları karşılaştırıldığında, Uygur çocukların uğradığı hak ihlallerinin boyutu daha net anlaşılacaktır.

Sözleşmenin 25. maddesinde yer alan “Çocuk haklarına uygun olarak kreşler, çocuk yuvaları, yurtlar, okullar, çocuk hastaneleri oluşturulur, bunlar düzenli olarak kontrol edilir” ifadesinde, çocukların zihinsel, bedensel ve ruhsal gelişimleri için uygun ortamlar sağlanmasına vurgu yapılmaktadır. Ne var ki Çin hükümeti, Uygur çocukları asimile etmek amacıyla elektrikli dikenli teller ve yüksek duvarlarla çevirip kamera sistemleriyle içerideki her hareketi izlediği, kapısında silahlı askerlerin nöbet tuttuğu ve çocukların aileleri dâhil herkesle temasını kesen devasa büyüklükte “yeniden eğitim” kampları inşa etmektedir. Yeniden eğitim kampı olarak adlandırılan bu yerlerin fiziki koşullarına bakıldığında tam anlamıyla çocuk tutukevi şartlarını sağladıkları görülmektedir. Pekin yönetimi tarafından 2016 yılında yapılan bir açıklamada, bu kampların varlığı kabul edilmiş ve kampların kimsesiz çocukları korumak amacıyla kurulduğu ve tamamen yasalara uygun olduğu iddia edilmiştir.

Çin devletinin bölgedeki Türk asıllı Müslümanlara uyguladığı baskı ve zulüm yeni bir olgu değildir. Ancak söz konusu baskı ve zulümler son yıllarda benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır.

Çin, devletlerin insan hakları yükümlülüklerini düzenleyen pek çok uluslararası anlaşmaya imza atmış olmasına rağmen anayasasında özellikle ırk ayrımcılığı alanında keyfî uygulamalara

sebebiyet veren yasal boşluklar bulundurmaktadır. Çin anayasası ırk ayrımcılığına açık bir tanım getirmemektedir. Bu da kanuni düzenlemelerin ayrımcılık teşkil eden davranışlar ve fiilleri karşısında etkisiz kalmasına yol açmakta ve etnik azınlıkların temel insan haklarını savunmaları noktasında büyük bir engel teşkil etmektedir⁴⁰.

Günümüzde Uygur nüfusu üç ayrı ama birbiriyle bağlantılı gruba ayrılabilir: İlk grup, kamplar ve hapishaneler dışında yaşayan ve soykırımı gizleyecek şekilde yaşayanları içerir. Bunlar arasında, ailelerinden ayrılmış ve devlet tarafından işletilen yatılı okullarda ve yetimhanelerde travma ve beyin yıkamaya maruz bırakılmış yaklaşık bir milyon Uygur çocuğu da dahil olmak üzere siyasi olarak uyumlu Uygurlar ve sömürge rejimi için çalışan Uygur yetkililer yer alır. İkinci grup, ailelerinden koparılmış, günde 14 saat, haftada 7 gün çalışan ve fabrika yatakhanelerinde yaşayan milyonlarca zorunlu işçiden oluşur; bunların arasında zorla Çin eyaletlerine taşınan ve yavaş yavaş ölüme çalıştırılan yüz binlercesi de vardır. Üçüncü grup ise toplama kamplarında ve hapishanelerde çürümekte, sürekli işkence, zorla aç bırakma, organ toplamaya maruz bırakılmakta, nihai ölümlerini beklemektedirler.

Çin yönetiminin sözde “eğitim kampı” olarak lanse ettiği “toplama kamplarında” en az 1 ila 3 milyon insanın zorla ve sistematik olarak asimilasyona ve işkenceye maruz kaldığı bilinmektedir. İlk zamanlarda bu kampların varlığını reddeden Çin Komünist Partisi yönetimi, belgelerle, uydu görüntüleriyle, video kayıtlarıyla ve tanık ifadeleriyle kanıtlanan kampların varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu noktadan sonra söylem değiştiren Çin Komünist Partisi, kamplarda

⁴⁰ Amine Tuna, Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık, s. 128, 2012.

“terörle ve aşırıcılıkla mücadele” kapsamında “eğitim” verildiğini iddia etmiştir. Uygurları, bir aile üyesine dinî bir içerik gönderdiği veya internet üzerinden Uygurca e-kitap indirdiği için suçlayarak, göstermelik mahkemelerle yıllarca hapis cezasına çarptıran bir yönetim anlayışının “eğitim” anlayışı da sorgulanması gereken bir başka konudur.

Gözaltına alınan ya da tutuklanan insanlar hapis haneye girmeleri hâlinde şiddet ve işkenceye maruz kalmaktadırlar. Toplama kamplarına gönderilenler ise “ideolojik eğitim” kılıfıyla yoğun bir Komünist Parti propagandasına maruz bırakılmaktadır. Uygurca konuşmanın tamamen yasak olduğu bu kamplarda sadece Çince konuşulmakta ve Çince eğitimleri verilmektedir. Ayrıca kamplarda mesleki eğitim verdiğini iddia eden Çin Komünist Partisi yönetimi, bu kamplardaki insanların birçoğunu, Çin’in farklı bölgelerindeki fabrikalarda çalıştırmak üzere zorla yerlerinden etmektedir. Sisteme tehdit olarak görülen kişiler ise zorla kaybetme eylemiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Baskı ve zulüm yalnızca kamplarda değil, günlük hayatın her anında hissedilmektedir. Doğu Türkistan’da neredeyse tamamında yer alan kitle gözetim sistemleri ile insanların her anını kayıt altına alan Çin, insanların özel hayatlarına dahi müdahil olmaktadır.

9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen “BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi”nin 2. maddesine göre;

- a) Grubun üyelerini öldürmek;
- b) Grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek;
- c) Grubu tamamen veya kısmen fiziksel olarak yok olmasına yol açacağı hesaplanan yaşam koşullarına kasıtlı olarak maruz bırakmak;

- d) Grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirler uygulamak;
- e) Grubun çocuklarını zorla başka bir gruba nakletmek

fillilerinden herhangi birini işlemek soykırım suçu sayılmaktadır.

Yine bu sözleşmeye göre bu suçları işleyen taraf sırasıyla

- a) Soykırım;
- b) Soykırım yapmak için komplo kurmak;
- c) Soykırım işlemek için doğrudan ve alenen tahrik;
- d) Soykırım yapmaya teşebbüs;
- e) Soykırımda suç ortaklığı

suçlarıyla cezalandırılacaklardır.

Çin, bu sözleşmenin tarafı olarak söz konusu uygulamalarından sorumludur ve bu sözleşmeye göre açıkça soykırıma teşebbüs fiilî gerçekleştirmektedir⁴¹.

BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin 2/e maddesine göre “herhangi bir gruba ait çocukları bir başka gruba zorla nakletmek” açıkça soykırım uygulaması sayılmaktadır. Fakat Doğu Türkistan’da bu soykırımdan nasibini almayan çocuk neredeyse yoktur ve bu çocukların içinde oldukları ortam, onlara çok ağır travmalar yaşatmaktadır. Doğu Türkistanlı çocukların kimlik bilgilerinin değiştirilmesi ve Çinli ailelere evlatlık olarak verilmesi Çin’in asimilasyon politikasıdır. Bu çocukların çeşitli araştırmalarda denek olarak kullanıldığı, organ ticareti için katledildiği ve türlü şekillerde istismar edildiği gelen haberler arasındadır.

Çin için, zorunlu çalışma Uygur soykırımını uygulamada önemli bir araçtır. Uygur nüfusu üzerinde politik, ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak daha fazla kontrol sağlar. Politik olarak, Çin, yabancı şirketleri çekmek

⁴¹ Ayşe Kurban/İrfan Tatlı, age, s., 1.

için ucuz Uygur zorunlu çalışmasını kullanır ve onları soykırıma ortak eder. Bunu yaparak Çin, bu şirketlerin genel merkezlerinin bulunduğu Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler üzerinde nüfuz uygular ve soykırıma karşı herhangi bir politik veya diplomatik eylemi bastırır. Bu strateji yalnızca Çin'in politik gücünü güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda işletmelerini ve hükümetlerini kendi tarafına çekerek yabancı uluslara sızmasına da imkân tanır.

Uygur soykırımında zorunlu çalıştırmanın kullanılması sadece ailevi yapıları bozmakla ve toplumsal uyumu aşındırmakla kalmaz, aynı zamanda bireyleri Çin merkezli bir çevrede eriterek Uygur kültürel kimliğini parçalamayı da amaçlar. Uygurlar topluluklarından zorla uzaklaştırıldıkça, geleneksel destek ağları zayıflar ve Çin hükümetinin Han Çinli ideolojik çerçevesini dayatmasını kolaylaştırır. Psikolojik olarak, sürekli şiddet, sömürü ve telkin tehditlerinin yol açtığı travma, kaygı ve depresyon dahil olmak üzere derin ruh sağlığı sorunlarına yol açar ve tüm nüfusta umutsuzluk ve uyum duygusunu besler.

Gerçekleştirdiği hak ihlallerinin, asimilasyon faaliyetlerinin, işkence ve zulümlerin belgelenmesi hâlinde, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi kapsamında soykırım suçu ile yargılanacağını farkında olan Çin Komünist Partisi yönetimi, bu nedenle bölgeye dair ağır bir sansür ve kısıtlama uygulamakta ve her türlü bilgi akışını önlemektedir. Doğu Türkistan bölgesinde herhangi bir bağımsız araştırmaya izin vermeyen Çin Komünist Partisi yönetimi, BM ve bazı uluslararası kurum ve kuruluşlara ise sınırlı bir alan içerisinde ve kendi programı doğrultusunda bölgeyi inceleyerek, gerçekleştirdiği ihlalleri gizlemeye çalışmaktadır. Bir mizansen içinde

düzenlenen bu ziyaretler sonrasında Çin Komünist Partisi yönetiminin soykırım işlediğine dair yeterli kanıt olmadığını söyleyen uluslararası kurum ve kuruluşlar ise, her şeyin farkında olmalarına ve hak ihlallerine dair diğer tüm kanıtlara rağmen Çin Komünist Partisi yönetiminin ihlallerinin devam etmesine ortak olmaktadır.

Zorla çalıştırma ekonomik olarak, Uygur soykırımının kazançlı bir yönüdür. Diğer soykırımlarda olduğu gibi, zulüm gören bir grubun emeği faillerin çıkarına ve baskının daha da sürdürülmesi için sömürülür., Çinli şirketler Uygurların zorla çalıştırılmasından büyük ölçüde kâr elde etmektedirler. Batı pazarlarında popülerlik kazanan Shein ve Temu gibi hızlı moda şirketleri, düşük fiyatlarını Uygur zorla çalıştırılan işçilerin sömürülmesine borçludurlar.

Zorunlu çalışma Uygur soykırımının gerçek boyutunu gizlemektedir. Çin, "İşgücü Transferiyle Yoksulluğun Azaltılması" gibi sömürü politikaları uygulayarak, istihdam yoluyla Uygurların hayatlarını "iyileştirdiği" şeklinde kamuoyunu aldatmaktadır. Bu sistem Uygurların köle olarak sistematik bir şekilde kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Sapkın bu politika köleliği ölüme "daha iyi" bir alternatif olarak sunarak, Uygurları kölelik yoluyla hayatta kalma fırsatı için Çin'e "minnettar" hissetmeye zorlamaktadır.

Uygurların zorla çalıştırılması, nihayetinde Çin'in Uygur halkının yok edilmesini hızlandırırken soykırımın finansal maliyetlerini en aza indirme amacına hizmet ediyor. Bu uygulama, soykırım tartışmasını zorla çalıştırmaya indirgeyerek derin bir yasal ve ahlaki değişimi temsil ediyor; bu, küresel olarak görülen bir olgu. Bu indirgeme, Uygur soykırımının benzersiz dehşetini azaltarak faillerin tam hesap verebilirlikten kaçmasına olanak sağlıyor⁴².

⁴² Mamtimin Ala, Uygur Zorunlu Çalışmasının Arkasındaki Gizli Soykırım, Ekim, 2024.

2) Uyurlu Çocukların Zorunlu Çalışması İnsanlığa Karşı Suçlar -Kölelik

Uluslararası Af Örgütü, ‘Sanki Savaşıkları Bir Düşman Gibiydik: Çin’in Doğu Türkistan’daki Müslümanlara Yönelik Toplu Kapatma, İşkence ve Zulüm Uygulamaları’ başlıklı 160 sayfalık Raporunda, daha önce kamplarda tutulan kişilerden toplanan ve Çin yetkililerinin 2017’den beri bölgenin Müslüman etnik gruplarının dini geleneklerini, kültürel pratiklerini ve yerel dillerini kökten yok etmek için başvurduğu aşırı sert uygulamaların ayrıntılarına yer veren onlarca yeni tanıklığı yayımladı.

Uluslararası Af Örgütü, Ekim 2019-Mayıs 2021 tarihleri arasındaki dönemde, büyük bir bölümü yaşadığı deneyimleri daha önce kimseyle paylaşmamış olan, gözaltı kamplarından serbest bırakılan ve 2017’den beri Doğu Türkistan’da yaşayan onlarca kişi ve diğer kişilerle mülakatlar gerçekleştirerek Raporunu hazırlamıştır.

Uluslararası Af Örgütü’nün ulaştığı deliller, Çin hükümetinin, uluslararası hukukun temel esaslarına aykırı tutuklama ya da özgürlükten ağır derecede mahrum bırakmayı içeren diğer uygulamalar, işkence ve zulmün de aralarında yer aldığı insanlığa karşı suçları işlediği sonucuna varılmasını sağlayacak maddi dayanağı da oluşturmaktadır. Gözaltı kamplarında alıkonulmalarının ardından serbest bırakılan elli beş Uyurla görüşülmüştür. Bu kişilerin tamamı, makul olan tüm standartlar açısından değerlendirildiğinde, tamamen hukuka uygun olarak kabul edilebilecek fiillerinden ötürü- bir diğer deyişle, uluslararası anlamda suç sayılabilecek herhangi bir fiili işlememiş olmalarına rağmen- keyfi olarak gözaltına alındıkları tespit edilmiştir⁴³.

İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) Çin’in Uyurlara ve Diğer Türki Müslümanlara Karşı İşlediği İnsanlık Suçları isimli 19 Nisan 2021 tarihli Raporunda Çin’in Uyurlara ve Diğer Türki Müslümanlara karşı insanlık suçu işlediğini tespit etmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi’nin 51. oturumu öncesinde Özel Raportör Tomoya Obokata⁴⁴, günümüzdeki kölelik biçimleri ve sonuçlarına ilişkin raporunu yayınlamıştır. Birleşmiş Milletler kölelik uzmanı, Doğu Türkistan’da zorla çalıştırma iddialarını "makul" bulduğunu belirtmiştir. Bu, Çin’in insan hakları uygulamalarına yönelik en net eleştirilerinden biri olmuştur.

Çin’in Doğu Türkistan’daki zorunlu çalıştırma uygulamasına ilişkin Raporda, "zorunlu çalıştırma sırasında etkilenen işçiler üzerinde uygulanan yetkilerin niteliği ve kapsamı, aşırı gözetim, kötü yaşam ve çalışma koşulları, gözaltı yoluyla hareket kısıtlaması, tehditler, fiziksel ve/veya cinsel şiddet ve diğer insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele" ifadeleri yer almıştır. Raporda, "bazı durumların insanlığa karşı suç olarak köleleştirmeye varabileceği" sonucuna varılmıştır.

2021 yılında Essex Court Chambers’taki avukatların hazırladığı Rapora göre; gözaltındaki Uyurlar Türklere kasıtlı olarak zarar verilerek, kadınların doğum yapmasına engel olunmakta, hatta çocuklar zorla ailelerinden koparılmaktadırlar. Gözaltında tutulan mahkumlar elektro şok cihazlarına maruz bırakılmakta, zincirlenmekte, gözleri bağlanmakta, aç bırakılıp dövülmektedirler. Ailelerinden zorla koparılan çocuklar yetimhane veya yatılı okullara yerleştirilerek

⁴³

https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/01497%20AIC%20Exec%20Summary%2001_TR_V5.pdf

⁴⁴ <https://turkistanpress.com/page/bm-dogu-turkistan-la-ilgili-yeni-rapor-yayimladi/4912>

asimileye uğratılmaktadırlar. Raporda çocuklarla ilgili verilen bilgiler hem soykırım hem de aile, kadın ve çocuk haklarının ihlali noktasında Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 49. maddesiyle (Evlilik, aile, anne ve çocuk devlet tarafından korunur. Eşler aile planlamasına uymak ile yükümlüdür. Eşler, küçük çocukların yetiştirilmesi ve eğitilmesinden sorumludur, yetişkin çocuklar ebeveynlerini desteklemek ve onlara yardımcı olmakla mükelleftir. Evlenme özgürlüğünün ihlali yasaktır; yaşlılara, kadınlara ve çocuklara kötü davranma yasaktır.)⁴⁵ bağlantılı olarak yer almıştır.

⁴⁵ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 28-29

SONUÇ

Bu Rapor, Doğu Türkistan'da yaşanan çocuk işçiliği ve zorla çalıştırma olgularını gözler önüne sermektedir. Yapılan araştırmalar ve raporlar, özellikle Uygur ve diğer Müslüman azınlık gruplarının, devlet destekli zorla çalıştırma yöntemleriyle tarım ve sanayi sektörlerinde sömürüldüğünü ortaya koymaktadır. Çocuklar, ailelerinden ayrılarak çeşitli fabrikalarda ve tarım alanlarında, çoğunlukla zorla çalıştırılmaktadır. Yasal olarak 16 yaşından küçüklerin çalıştırılması yasak olmasına rağmen, Çin'deki az gelişmiş bölgelerde çalışan çocuk işçilerin oranı oldukça yüksektir.

Çin'deki zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği, yalnızca içsel bir ekonomik mesele değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de büyük bir etik ve insan hakları krizine yol açmaktadır. Bu durumun önlenmesi için uluslararası baskıların artırılması, insan hakları örgütlerinin daha etkin çalışması ve Çin hükümetinin ve ilgili kurumların sorumlu tutulması gerekmektedir.

Çin hükümeti, bu zorla çalıştırma uygulamalarını örtbas etmeye çalışmakta olsa da pek çok uluslararası kuruluş, bu insan hakları ihlallerini rapor etmektedir. Zorla çalıştırmanın yaygın olduğu Uygur Bölgesi'nde, Uygurlar ve diğer etnik gruplar, zorunlu işçi transferleri, toplama kampları ve devlet destekli iş gücü programları aracılığıyla çalışma hayatına dahil edilmektedir. Pamuk, domates, biber gibi tarım ürünlerinin üretiminde çocuk işçiliği yaygındır ve bu ürünler, küresel tedarik zincirleri vasıtasıyla dünya çapında kullanılmaktadır.

Geleneksel kültürel ve dini uygulamaları ortadan kaldırmayı amaçlayan diğer politikalarla birlikte kitlesel tutuklama ve zorla çalıştırmanın kullanılması, Çin'in Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ni imzalarken verdiği taahhütlere aykırıdır; bu taahhütler arasında tüm halkların ayrımcılığa uğramama, işlerini özgürce seçme, ücret hakkı da dahil olmak üzere adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma ve kültürel hayata katılma hakları yer almaktadır.

Çocukların ekonomik sömürüye karşı korunmasını garanti altına almakta olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 32. maddesine göre çocukların; tehlikeli, eğitime engel olan, sağlığına ya da fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki veya sosyal gelişime zarar veren işlerden korunması gerekmektedir. Ancak Çin hükümeti, Uygurlu çocukları zorla çalıştırarak bu hükme uymamaktadır.

Çin hükümeti, zorunlu veya çocuk işçiliği iddialarını sürekli olarak reddederek, işgücü programlarının gönüllü olduğunu ve ekonomik kalkınmayı hedeflediğini ileri sürmüştür. Çin hükümetinin özellikle bölge üzerindeki sıkı kontrolü ve bağımsız raporlamanın eksikliği, Doğu Türkistan'daki çocuk işçiliğinin kapsamı hakkında güvenilir bilgi edinmeyi zorlaştırmaktadır.

Doğu Türkistan'da çocuk işçiliğinin de yer aldığı, insanlık dışı ve ağır şartlarda uygulanan devlet destekli bir zorla çalıştırma programı, Çin devletini sorumlu tutacak yeni mekanizmalar gerektirmektedir. Çin devletine, bu tür ağır insan hakları ihlallerinden bir devleti sorumlu tutacak yeterli tedbirlerin bulunmaması nedeniyle ceza verilememiştir.

ÖNERİLER

Doğu Türkistan meselesi tüm insanlığın meselesidir. Yukarıda anlatılan ve bizzat tanıkların ifadelerine dayalı gerçekler ortaya koymuştur ki bugün Çin'in Doğu Türkistan'da Müslüman Uygur Türklerine yönelik uygulamaları, Birleşmiş Milletlerin "Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme" kapsamında yer alan ve soykırım suçu kabul edilecek eylemler olarak değerlendirilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti bir yandan sistematik bir şekilde Uygur halkını önce asimile etmek ve sonra da yok etmek için baskı ve işkencelerine devam etmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti

Çin yönetimi, Müslüman Uygur Türklerini asimile etme politikasından vazgeçmelidir. Doğu Türkistan'da demografik yapının dönüştürülmesini engellemek üzere, nüfus hareketleri durdurulmalıdır. Asimilasyon ve göç politikalarına karşı Doğu Türkistan'da en kısa zamanda nüfus sayımı yapılmalıdır.

Çin yönetimi, çocuk ve yetişkin arasında ayırım gözetmeksizin, insana ve insan onuruna saygı göstermelidir.

Çin, bölgede etnik ve dinî ayrımcılığa son vermelidir.

Tüm insan hakları ihlalleri önlenmeli, örgütlenme özgürlüğüne yönelik yasaklar kaldırılmalıdır. Zorla çalıştırma ve çocuk işçiliğine son vermelidir.

Bölgeyi uluslararası sivil gözlemcilere açmalıdır.

Birleşmiş Milletler (BM)

BM Güvenlik Konseyi, Çin'in veto yetkisi nedeniyle Doğu Türkistan meselesinde gerekli hassasiyeti gösterememektedir. BM Genel Kurulu ezilen Doğu Türkistan halkından yana tavır almalıdır.

Sadece Doğu Türkistan Türklerinin değil tüm ihlal mağduru milletler için uluslararası sistemin ve yargı mekanizmalarının yeniden revize edilmesi gerekmektedir.

BM acil olarak Çin'in İnsan Hakları Komisyonu'ndaki üyeliğine ve temsilciliğine son vermelidir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği de Doğu Türkistan'daki insan hakları durumunu izlemeli, raporlamalı ve İnsan Hakları Konseyini düzenli olarak bilgilendirmelidir.

BM, Doğu Türkistan'daki toplama kampları ve Uygurlu çocukların zorla çalıştırıldığı fabrikalarla ilgili olarak araştırma yapmak üzere, Çin hükümeti tarafından

engellenmeme ve hiçbir şekilde zorluk çıkarılmama kaydı ile bağımsız bir soruşturma başlatmalıdır.

Soykırım suçlarının tespit edilmesi açısından, BM, kendi organizasyonu çatısı altında İslam İşbirliği Teşkilatı ve diğer uluslararası kuruluşların da yer aldığı bir komisyon kurulmasını sağlamalıdır. Bu komisyonun hazırlayacağı rapor gecikmeksizin BM veya İslam İşbirliği Teşkilatı adına hareket etmek üzere belirlenecek bir ülke tarafından Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşınmalıdır.

Adı geçen komisyonun araştırmaları süresince, Çin'in diğer ülkelerle ekonomik bağı üzerinden baskı yapmasının önüne geçilmelidir ve bu ekonomik bağları kullanılmasına izin verilmemelidir.

BM, Pekin Hükümeti'nin Uygur çocukları ailelerinden koparıp devlet yetimhanelerine gönderilmesini durdurmalıdır. Şu anda ailelerinden ayrılmış çocukların bir an önce anne ve babalarının yanlarına dönmesi sağlanmalıdır.

Doğu Türkistan'da Çin Komünist Partisi tarafından kurulan ileri seviye teknolojik sistemlere dayalı gözetleme sistemi durdurulup devre dışı bırakılmalı ve bu şirketler insan hakları ihlallerine yol açtıkları için cezalandırılmalıdır.

Çinlilerin, Doğu Türkistan'a göç ettirilmesi ve Uygurların el konulmuş evlerine iskan edilmesi politikası bir an önce sonlandırılmalıdır.

BM, Doğu Türkistan'da yaşanan olayları 'soykırım', Doğu Türkistan'ı 'İşgal Edilmiş Topraklar' olarak tanımalıdır.

Avrupa Parlamentosu

Avrupa Parlamentosu, en kısa sürede uygur çocuk işçiliği konusunda yasal düzenlemeler yapmalıdır.

Avrupa Parlamentosu, çocuk toplama kamplarının kurulmasında, uygulanmasında ve savunmasında yer alan Çinli hükümet temsilcileri ile insan haklarını ihlal ettikleri tespit edilen ve kara listeye alınmış şirketlerin yöneticilerine yönelik olarak Magnitsky yaptırımlarını uygulamalıdır.

Devletler

Devletler birbirleriyle eşgüdüm içerisinde, soykırım ve insanlığa karşı suçlardan sorumlu yetkilileri hedef alan bireysel yaptırımlar uygulamalı ve bunlara yönelik vize ve seyahat yasakları getirmelidir. Evrensel yargılama yetkisi dahilinde, yurt dışında işlenen ağır suçlar için, yurt içinde ceza kovuşturmaları başlatılmalıdır.

Demokratik ülkelerin hükümetleri, Çin tarafından tarihi gerçeklere aykırı olarak Doğu Türkistan'da temsilcilikler ve konsolosluklar açmak için harekete geçmelidir.

Demokratik ülkelerin yöneticileri Çin Komünist rejiminden kaçan Uygur mültecilerin ailesiyle birlikte ülkelerine girişlerine bir an önce izin vermeli ve onları iltica başvurularını kabul edip onlara finansal destek sağlamalıdır.

Doğu Türkistan'dan farklı ülkelere zorunlu olarak giden sığınmacı, mülteci, göçmen vb. tüm Doğu Türkistanlıların bulundukları ülkelerde her türlü haklarının ve insani hayat şartlarının sağlanması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Hiçbir devlet Çin'de hayat hakkı garanti altına alınamayan Doğu Türkistanlıları Çin'e iade etmemelidir.

Doğu Türkistan'daki kölelik düzeni ile üretilen Çin menşeli ürünleri boykot edilmeli, bu malların ithalatı durdurulmalı ve bu boykotlarını ilgili şirketlerin yöneticilerine ve kurumlara bildirmelidir.

Uluslararası Kuruluşlar

Uluslararası kuruluşlar, doğrudan veya kendi tedarik zincirlerinde çocukları çalıştırdıkları belirlenen kuruluşlara ve hükûmetlere karşı adli veya idari makamlar önünde talepte bulunabileceği erişilebilir mekanizmalar oluşturmalı veya bunları genişletmelidir.

Zorla çalıştırma ve çocuk işçiliğinin kullandığı tespit edilen kurum ve hükûmetlere karşı bireylerin adli yolu başvuru yolları temin edilmelidir.

Suç ortaklığı sonucu uğranılan zararlardan ilgili şirketleri sorumlu tutabilmelidir.

Uluslararası organlar, devlet destekli zorla çalıştırma ve çocukların işçiliği faaliyetinde bulunan devletler ve şirketler için açık cezalar uygulamalıdır.

Doğu Türkistan meselesinin çözümüne uluslararası hukuk alanında katkı sağlamak için bu alanda uzman hukukçulardan oluşan bir uluslararası hukuk platformu kurulmalıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 138 sayılı "Asgari Yaş Sözleşmesi"nde kabul edilen 15 yaş sınırlaması, çocuk emeğinin sömürülmesine ve çocuk işçiliğine yol açtığı için yeniden düzenlenmelidir.

Eğitim Müesseseleri

Üniversiteler başta olmak üzere, bütün eğitim kurumları Uygurlu öğrencilerin, o kurumlarda eğitim görmesi için burs ve barınak imkanları hazırlamalıdır.

Sivil Toplum Örgütleri

Doğu Türkistan'daki gelişmeleri takip eden ve bu konuda çalışmalar yapan sivil toplum örgütleri, faaliyetler kapsamında kullandıkları terminolojide değişiklik yapmalı, içi boşaltılmış kavramlar yerine, soykırımı yansıtan gerçek terimler kullanılmalıdır.

İslam İş Birliği Teşkilatı

İslam İş birliği Teşkilatı, Doğu Türkistan'ı 'işgal edilmiş topraklar' olarak tanımalıdır. Çin'in İslam Dinine karşı yürüttüğü savaşı kınamalıdır.

Çin, ekonomik bir pazar olarak İslam dünyasına muhtaçtır. İslam dünyası Çin'e karşı bu gücünü kullanmalıdır.

Şirketler

Şirketler, Uyurlu çocukların köle gibi çalıştırıldığı 'zorla işgücü' uygulamaları ile ilişkilerini kesecek alternatif yöntemler bulmalıdır.

Şirketler, soykırım suçlarına karışmama yönünde bilgilendirme amacıyla gerekli eğitim programları düzenlemelidir.

Bireyler

Demokrasi ve insan haklarına saygılı kişiler, soykırım suçlarının önlenmesi ve suçları işleyenlerin hesap vermesi bakımından yasal düzenlemelerin yapılması konusunda yaşadıkları bölgelerdeki parlamento temsilcileri ile görüşmeli ve destek istemelidir.

Bireysel olarak, Uygur davalarının takip edilmesi için lobicilik ve gönüllü olarak finansal destek verecek çalışmalar yapılmalıdır.

Kişiler ve gruplar, Uygurların özgürlüklerine bir an önce kavuşması, dini inançlarının gereklerini yerine getirebilmesi, hak ettikleri şekilde kültürlerini yaşayıp ihtiyaçlarını temin edilmesi için harekete geçmelidir⁴⁶.

⁴⁶ Uygur Hareketi, Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı Raporu, 2020.

KAYNAKÇA

- **Ayça Kırca Kurt**, *Çocuk İşçiliğine Yönelik Kamu Politikası Analiz*, Disiplinler arası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi, 2021.
- **Adrian Zenz**, *Coercive labor in Xinjiang : Labor transfer and the mobilization of ethnic minorities to pick cotton*, 2020.
- **Amine Tuna**, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, 2012.
- **Ayşe Kurban/İrfan Tatlı**, *Doğu Türkistan'daki Hak İhlalleri ve BM'nin Uygur Raporunun Değerlendirilmesi Raporu*, 2022.
- **Ayşe Tamgüney**, *1949'dan Günümüze Çin'in Doğu Türkistan Politikaları*, YL Tezi.
- **Cansu Nar**, *Doğu Türkistanlı Çocuklar*, İnsamer.
- **Çin'de Çocuk Refahı – 2011 Yılı Durum Değerlendirme Raporu Gelişimi**, 2011.
- **Gulu Şihaliyev**, *Uluslararası Boyutta Çocuk İşçiliği, Çocuk İşçiliğine Karşı Hukuki Düzenlemeler ve Mücadele Programları*, YL Tezi, 2020.
- **Hakan Kolçak/Osman Ercan**, *Baskı Altındaki Uygurlar ve Diğer Türk Toplulukları: Doğu Türkistan'da Sürdürülen Sistemik İnsan Hakları İhlalleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, 2020.
- **Kenan Dağcı/Mustafa Keskin**, *Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri*, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi.
- **Mamtimin Ala**, *Uygur Zorunlu Çalışmasının Arkasındaki Gizli Soykırım*, Ekim, 2024.
- **Manolya Parker**, *Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış*.
- **Murat Yılmaz**, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım*, 2020.
- **Ruşan Abbas**, *Çocukların Gözünden Uygur Soykırımı*, 2021.
- **Salih Çakır**, *Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Politikaları Üzerine Bir İnceleme*, YL Tezi, 2021.
- **TİHEK**, *Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Rehberi*, 2024.
- **Uygur Bölgesinde Zorunlu Çalışma: Kanıtlar**, Sheffield Hallam Üniversitesi, 2023.
- **Uygur Hareketi**, *Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı Raporu*, 2020.
- **Välisluureamet**, *International Security and Estonia*, Välisluureamet Publication Office, Tallinn 2020.
- **Xu, Cave, Leibold, Munro & Ruser**. (2020, June 5). *Uyghurs for Sale: 'Reeducation', forced labour and surveillance beyond Xinjiang*. Retrieved from: <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2020-06/Uyghurs%20for%20sale-05JUN20.pdf> gLsFgI8LmxiW_.bfX8GZjgtHpA9dcK30.
- **Yetim Vakfı**, *Doğu Türkistan Çocukları İnsani Durum Raporu*, 2021 <https://tr.euronews.com/2019/12/28/cin-ailelerinden-ayirdigi-yarim-milyon-uygur-cocugu-yatili-okula-yerlestirdi>. (Erişim tarihi: 13.02.2025.) <https://www.hrw.org/news/2018/10/16/china-children-caught-xinjiang-crackdown> (Erişim tarihi: 13.02.2025.)
- https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40ilo-brussels/documents/publication/wcms_908616.pdf (Erişim tarihi: 13.02.2025.)

- https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@ipecc/documents/publication/wcms_797515.pdf. (Erişim tarihi: 13.02.2025.)
- <https://www.ilo.org/tr/regions-and-countries/europe-and-central-asia/ilo-turkiye-ofisi/politika-alanlari/cocuk-isciligi>. 13.02.2025.) (Erişim tarihi: 13.02.2025.)
- https://www.unicef.org/protection/57929_child_labour.html, (Erişim tarihi: 13.02.2025.)
- <https://www.ilo.org/topics/child-labour/what-child-labour> (Erişim tarihi: 19.02.2025.)
- <https://borgenproject.org/10-facts-about-child-labor-in-china-2/> (Erişim tarihi: 12.02.2025.)
- <https://borgenproject.org/10-facts-about-child-labor-in-china> (Erişim tarihi: 15.02.2025.)
- https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/xitaygha-yotkesh-20070116.html (Erişim tarihi: 18.02.2025.)
- <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/2022/call-inputs-trafficking-persons-agricultural-sector> (Erişim tarihi: 17.02.2025.)
- <https://www.cecc.gov/publications/commission-analysis/xinjiang-students-continue-to-harvest-cotton-directive-allows-child> (Erişim tarihi: 14.02.2025.)
- <https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/coercive-labor-in-xinjiang-labor-transfer-and-the-mobilization-of-ethnic-minorities-to-pick-cotton/> (Erişim tarihi: 15.02.2025.)
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1043951X1630061X> (Erişim tarihi: 19.02.2025.)
- <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/uyghur-forced-labor-factory-07142023151509.html> (Erişim Tarihi 20.01.2025)
- https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/01497%20AIC%20Exec%20Summary%2001_TR_V5.pdf. (Erişim tarihi: 14.02.2025.)
- <https://turkistanpress.com/page/bm-dogu-turkistan-la-ilgili-yeni-rapor-yayimladi/4912> (Erişim tarihi: 19.02.2025.)